

NPH-NYTT

ISSN 0348 - 9531

MEDLEMSBLAD FÖR FÖRENINGEN NORDISKA PAPPERSHISTORIKER
BULLETIN OF THE ASSOCIATION OF SCANDINAVIAN PAPER HISTORIANS
MITTEILUNGEN VON DEM VEREIN NORDISCHER PAPIERHISTORIKER

Årg. 11 1983 Juni

Nr 2

Redaktör : Ebba Waaben, Åmosebakken 8, DK- 2830 VIRUM

Ansvarig utgivare Jan Olof Rudén, Bromma.

NPH-Nytt utkommer med 4 häften per år.

Prenumerationspris per år 60 SEK (institutioner 90 SEK) indbe-
tales till pg 85 60 71-6 eller bankgiro 607-6111.

Nordisk pappershistorisk bibliografi t.o.m. 1976 (= NPH-Nytt
1977:3) kan erhållas separat à 40 SEK. - Joachim Balck:

Dissertatio historica de chartis. En delöversättning med kom-
mentar (1979) SEK 40.

Gösta Liljedahls fond för papperhistorisk forskning mottar bi-
drag på pg 73 56 61-1.

Indhold:

Birte Rottensten, Registrering af vandmærker	27
Thelma Jexlev, Da papiret kom til Danmark	32
Frederik Olsen, Træk af Silkeborg Papir- fabriks historie 1925-70	70
Ebba Waaben, Konservatorskolen i Køben- havn - 10-års jubilæum	80
NPH, VERKSAMHEDTSBERÆTTELSE FÖR TIDEN MELLAN MEDLEMSMÖTET I BERGEN (1981) OCH KØBENHAVN (1983)	84
Johan Schotte, Redovisning av NPH's räken- skaper för verksamhetsåret 1982	85
Jan Olof Rudén (Sverige) og flere Forf., NORDISK PAPPERHISTORISK BIBLIOGRAFI Supplement 3: 1981-1983	87

Registrering af vandmærker

Birte Rottensten^x

Der findes mange måder at registrere vandmærker på. En af de forskere, der har beskæftiget sig mest med nøjagtige metoder til dokumentation og registrering af vandmærker, er T. Gerardy. T. Gerardy's metode (Datieren mit Hilfe von Wasserzeichen, Bröcheburg, 1964):

1. Man anbringer arket således, at vandmærket ses korrekt i venstre halvdel af arket og angiver formens placering for tilskueren således: A: bortvendt (abgewandt), Z = hen mod tilskueren (zugewandt) eller U = usikker.
2. Er der to vandmærker i papiret, skal hovedtegnet ses i venstre halvdel.
3. Er der to ligestillede vandmærker i hver sin arkhalvdel, skal formsiden vende bort fra tilskueren.
4. I alle andre tilfælde hvor ovenstående regler ikke kan anvendes, skal formsiden vende bort fra tilskueren.

Fordelen ved Gerardys måde, at anbringe vandmærkets motiv som det rettelig bør ses, er selvindlysende: Man kan hurtigt orientere sig om selve motivet. Men man skal tænke sig lidt mere om for at finde ud af, om to vandmærker er fra samme form eller ej.

Ebba Waaben og undertegnede, som for tiden arbejder på at udgive et kompendium på Konservatorskolen til brug for konservatorstuderende, har udviklet et andet system, som vi synes er lettere og hurtigere at arbejde med.

Når vi skal tegne vandmærket, anbringer vi arket på lysbordet således, som det lå på formen, da arket blev

^x Mag.scient. i kemi, Århus Universitet, 1970. Konservator med afgang fra Konservatorskolen 1979. Faglærer på Konservatorskolen. Medlem af bestyrelsen for IPH (Internationale papirhistorikere).

øst, altså med viresiden nedad. Vandmærket har vi altid i arkets venstre side, hvad enten motivet er retvendt eller ej, se NPH-Nytt, 1983: 1, p. 18. Det medfører, at man for det meste ved hjælp af tegningen umiddelbart kan afgøre, om to vandmærker er identiske (eller fra samme form) eller ej. Det kan især ved tvillingepar være svært af afgøre efter Gerardys registreringsmåde.

Til brug for vandmærkeregistreringen har vi fremstillet et kartotekskort, hvorpå der er trykt forskellige stikord, som skal udfyldes. Oprindeligt har vi forestillet os, at registreringen på et tidspunkt skulle kunne foretages ved hjælp af datamater; så langt er vi endnu ikke nået, men en del af de rubrikker, vi udfylder, er trykt som hjælp til overgangen til EDB.

Kartotekskortet ses aftrykt her

RIGSARKIVETS VANDMÆRKEREGISTRERING

NO		Vm type	
Mølle		Hovedmærke	
Datering			
Dateringssted		Bimærke	
Proveniens			
Helark ☐	Halvark ☐	Ubeskåret ☐	Beskåret ☐
Ark str. h.	x br.		
Vm mål h.	x br.	Vm. placering fra kæde	til kæde
Antal netlinier per 2 cm			
Kædeafstand		Undersøgt af:	
Særl. bemærkninger			

Det klassiske værk om vandmærker er som bekendt Briquets store bog: Les Filigranes, 1907, I-IV (i faksimile, Amsterdam 1968), hvori han opdeler mærkerne efter motiv. Det samme har vi gjort, idet vi i øverste højre hjørne har en rubrik, hvor man skriver, hvad mærket forestiller. Desuden har vi forsøgt at opsplitte motivet i dets enkelte bestanddele, så at vi engang med tiden når registreringen er kørt over på EDB, har en indgang ikke kun efter hovedmotiv, men også efter større eller mindre detaljer i hovedmotivet. Når motivet skal splittes op på den måde, er det vigtigt, at man gør det på samme facon hver gang. Ikke nødvendigvis i samme rækkefølge, men altid med samme ordvalg til at beskrive tilsvarende detaljer. Det lyder som et meget enkelt krav at opfylde, men det kan være svært at huske, hvad man kaldte en bestemt detalje, når man ikke arbejder med vandmærker kontinuerligt, ja, det kan endog være svært at huske, hvor langt ned i detaljer man gik sidst, man så motivet. Men det er ganske afgørende for det output, man engang får fra EDB-maskinen, at inputtet er nøjagtigt. Tilsvarende til hovedmærket har vi en rubrik, der hedder bimerke, hvor vi beskriver motivindholdet i bimerket.

Vi forsyner desuden kartotekskortet med et løbenummer, som intet har med motivet at gøre, og kun er påsat for at gøre det muligt, hvis man af EDB-maskinen har fået at vide, at det vandmærke, man har fundet, har en vis lighed med f.eks. VM 134, at gå til kartoteket og ved selvsyn konstatere, hvor god ligheden er.

Rubrikken: Proveniens, angiver stedet, hvor papiret findes. Ved arkivaliers proveniens forstås den institution, person eller virksomhed, hvis arkiv de tilhører. Derved er man i stand til at genfinde papiret, når det ønskes. Er papiret brugt i trykte bøger, angives her bogtitel, trykår og sted.

Datering er også indlysende - hertil skal føjes, at vi oprindeligt havde en idé om at kunne få et output i form af et bestemt motiv fra en bestemt periode. Vi havde derfor også en rubrik, der hed periode, hvor vi angav et ti-års interval, som det pågældende vandmærke

tilhørte. Det har vi siden fundet for besværligt og uhåndterligt. Det præcise årstal skulle kunne bruges på nogenlunde samme måde, selvom vi selvfølgelig godt ved, at dokumenter dateret med et bestemt årstal langt fra altid er skrevet på papir fra det år.

Vi har også en rubrik, der hedder papirmølle, i det forfængelige håb at vi med tiden skulle blive i stand til at sige, hvor alle vandmærker stammer fra, hvad vi naturligvis kun kan gøre til en vis grad for de danske vandmærker og nogle få af de udenlandske.

Foruden disse rubrikker har vi opført nogle rubrikker, som sammen med motivet er i stand til nærmere at indkredse motivet nøjagtigt, nemlig vandmærkets mål, hermed menes største højde og største bredde. Om arket er et helark, halvark, beskåret eller ubeskåret angives ved et kryds på det passende sted. Under alle omstændigheder angives arkets mål, højde og bredde - det siger noget om, hvor stor formen mindst har været. Desuden angives gennemsnitskædeafstanden målt som afstanden over seks mellemrum. Desuden tælles antallet af netlinier per 2 cm.

Når det er muligt angives vandmærkets placering fra kædelinie no x til kædelinie no y. Det kan man selvfølgelig kun gøre, hvis man har et ubeskåret ark (eller halvark) eller et ark, hvor man kan se vandlinierne.

På kartotekskortets bagside har vi gjort plads til opgørelse af tvillingemærker og identiske vandmærker. Tvillingemærker, også kaldet formpar, kan vi næsten kun være nogenlunde sikre på, når vi registrerer vandmærker i bøger og stort set udelukkende finder et vandmærkemotiv med to udformninger.

Under særlige bemærkninger kan der f.eks. noteres om forekomst af vandmærker, der ligner, eller om der også er foretaget fotografering og nummer på fotografiet. Vi har foreløbig kun undtagelsesvis fået fotograferet vandmærker.

Som afslutning limes vandmærketegningen på gennemsigtigt papir fast, således at den kan foldes omkring kartotekskortet, når det er opstillet i kartotekskassen, men kan foldes ud og bruges over lysbord til sammenligning med andre vandmærketegninger eller vandmærker i papir. Findes der bimerke i papiret, limes også denne teg-

NO

Vm type *Okschovede*

Mølle

Hovedmærke *m. kors og slange.*Datering *4. maj 1571*Dateringssted *Malmö*

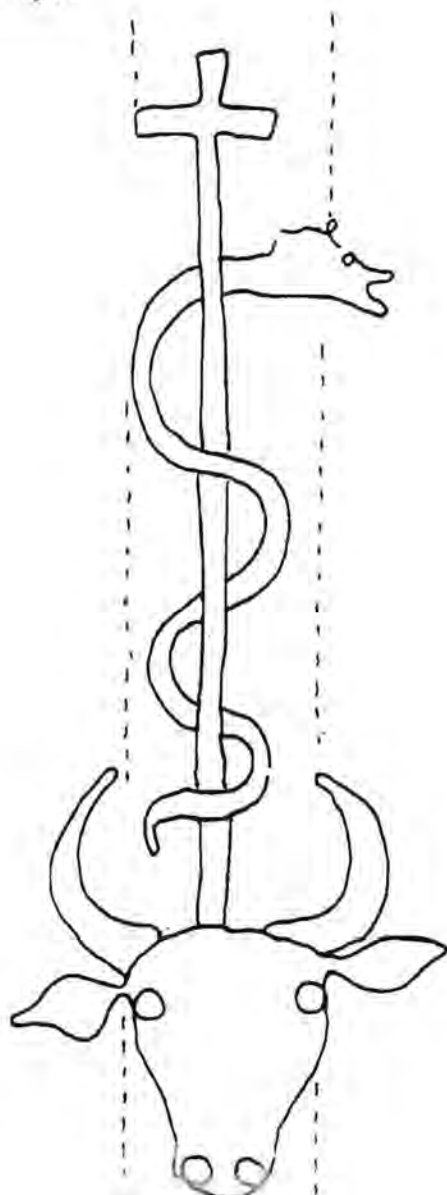
Bimærke ÷

Proveniens *Leus regnskaber Malmöhus 4. Regnskaber 1565-1572/73*
*LR. 273 leg no 1. p. 1*Helark Halvark Ubeskåret Beskåret Ark str. *h. 39.6 x br. 31.1*Vm mål *h. 15.1 x br. 5.9*Vm. placering fra kæde *2* til kæde *5*Antal netlinier per 2 cm *21*Kædeafstand *15.3 per 6*

Undersøgt af:

Birte Rottenskiöld

Særl. bemærkninger

Eksempel på udfyldt regi-
streringskort med udfoldet
tegning.

DA PAPIRET KOM TIL DANMARK

Det danske Rigsarkivs ældste dokumenter på papir

Thelma Jexlev^x

I 1966 publicerede jeg i tidsskriftet ARKIV en artikel *Om anvendelsen og anvendeligheden af papir som dokumentmateriale i danske middelalderbreve. Nogle iagttagelser*¹. Takket være den lange fremstillingstid for de enkelte bind af *Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder* kom den ikke med i litteraturfortegnelsen til bibliotekar H.M.Fiskaas udmærkede redegørelse for *papir* i værkets bind XIII, som udkom 1968.

Mens Fiskaa på grundlag af *Ernst Nygrens* banebrydende arbejde *Huru papperet kom til Sverige* (1944) fremhæver skandinaviske gejstliges besøg ved pavehoffet i Avignon som baggrund for, at papiret blev introduceret i Sverige og Norge ved midten af 1300-tallet, giver han den rügisk fødte drost Henning Podebusk æren for at have bragt kendskabet til papir og brugen deraf til Danmark nogle år senere. Hovedparten af de ældste eksempler opregnes for både Sverige, Norge og Danmark, men uden stillingtagen til, hvorfor Danmark kommer senere med. Der er heller ingen redegørelse for i hvilke brevkategorier papiret hurtigst fortrænger det dyrere pergament².

Senere har Fiskaa som introduktion til sin glimrende fremstilling af *Norske papirmøller og deres vænnumre 1695-1870* i bogens indledning "Da papiret kom til Norge"³ gjort detaljeret rede for de dokumenter, der i Sverige og Norge blev udstedt på papir indtil o.1400, mens Danmark kun er behandlet ganske summarisk og således uden henvisning til min artikel, som derfor let overses af papirhistorikerne.

Jeg skal her kort gøre rede for hovedpunkterne i artiklen samt udvide den med nogle nye resultater og en oversigt over det i Danmark bevarede materiale frem til dronning Margretes død 1412.

^xCand.mag. i historie og dansk/nordiske sprog fra Københavns universitet 1947. Ansat ved Diplomatarium Danicum og Gammeldansk ordbog 1948-62, derefter arkivar, nu leder af Rigsarkivets middelaldersektion.

Det synes at have været en almindelig opfattelse hos historikere, at *papir* var mindreværdigt som dokumentmateriale i forhold til det dyrere *pergament*. Papir var "godt nok" til koncepter, kopier, regnskaber og private breve, men ikke til vigtigere dokumenter. Med udgangspunkt i unionsbrevet af 1397 - det mest om diskuterede papirsbrev i Norden⁴ - hvor et af stridspunkterne har været dets mulige eller evt. manglende retsgyldighed, hævdede jeg den opfattelse, at samtiden næppe havde opfattet papir som mindre fint, men snarere som mindre *egnet* til dokumenter, hvis retskraft skulle bestå over længere tidsrum. I diskussionen om unionsbrevet har man i højere grad lagt vægt på uoverensstemmelsen mellem unionsbrevets påtrykte segl (og ufuldstændige besegling) samt brevvidnernes udsagn om at lade deres segl hænge under brevet end på det faktum, at nogle af rigets bedste mænd en menneskealder senere ikke nærede nogen betænkelighed ved at udstede en vidimation på pergament. 1425-viddissens indledende bemærkninger giver i en nøddeskal forklaringen på, at papir ikke uden videre kunne erstatte pergament: brevet siges at være uskadt, men at kun tre (af de oprindelige 10) segl er velbevarede. Da beseglingen var afgørende for retsgyldigheden af en lang række dokumenter, afdækkes her papirets "ømmе" punkt. Papir havde normalt ikke styrke nok til at kunne bære en række tunge vokssegl fastgjort neden **under** brevet med tynde strimler pergament. Både fra Sverige og især fra Norge kendes eksempler på hængende segl under papirsbreve⁵, derimod har jeg ikke truffet på tilsvarende i det danske materiale. Påtrykte segl på brevets for- eller bagside lavet ved hjælp af den normale sigilstamp direkte i en tynd vokskage fastgjort til papiret må siges at være den almindeligste form for besegling af papirsbreve til frem mod middelalderens slutning med det sørgelige resultat, at der ofte kun er beskedne rester tilbage af seglene.

Ved åbne breve kunne seglet/seglene evt. beskyttes ved at brevets nederste kant blev ombøjet svarende til pergamentbrevenes *plica*. Men metoden havde sine svage sider,

for enten var seglet usynligt, dækket af papirkanten, eller også var det udsat for beskadigelse, når man løftede papirkanten. En langt bedre og sikrere metode frembød de såkaldte *papirsegl*, der frembragtes ved at lægge et lille stykke papir over en tynd vokskage og stemple ned i papirstumpen. Eksempler på sådanne segl kendes meget tidligt fra Sverige og Norge anvendt på pergamentbreve og fra Sverige desuden på en række papirsbreve ældre end 1400⁶. I Norge er de sjældne til langt ned i 1400-tallet, og i Danmark findes et enkelt eksempel fra 1406, men normalt træffes de først efter 1450⁷.

Selv om det middelalderlige papir oftest var langt kraftigere end senere tiders, var papir dog let udsat for rifter og anden beskadigelse, endnu et svagt punkt, der ved siden af beseglingsforholdene bidrog til at diskvalificere papir i forhold til pergament. På den anden side kunne papir lettere foldes og var derfor bedre egnet til den nye brevtype, det lukkede brev, hvad enten det drejede sig om private breve eller om diverse former for meddelelser fra offentlige myndigheder betegnet *missive*.

Jeg har ikke kunnet konstatere nogen bevidst politik hverken hos Valdemar Atterdag eller hos dronning Margrete m.h.t. brug af papir, mens jeg sporede en bevidst indflydelse fra Margretes norsk-svenske opdragelse i det faktum, at dansk som diplomsprog fra en spød begyndelse i 1370'erne og 1380'erne i løbet af 1390'erne når frem til ligestilling med latin for i løbet af den næste halve snes år at blive det dominerende kancellisprog. Den tyskfødte og tyskopdragne Erik af Pommern anvender næsten kun tysk i forhandlingerne med holstenerne, men foretrækker ellers latin i udenrigskorrespondancen og bruger dansk side om side med latin i de indenrigske forhandlinger.

Med papiret sker fremmarchen adskilligt langsommere. I den offentlige forvaltning bliver papir tidligst anvendt i rettærtingets regi, de ældste bevarede eksempler er fra Olufs korte regeringstid. Ret hurtigt dannes den

praksis, at de tre første dombreve, stævninger, ridebrev og/eller indførsel er på papir, mens 4. dombrev oftest er på pergament, og hvis der udstedes låsebrev vil dette altid være på pergament. Også uden for forfølgning til lås-proceduren forekommer en række rettertingsdokumenter på papir.

Samtidigt begynder privatbreve fra o. 1400 for alvor at gøre sig bemærket, og da de danske adelsarkiver er dårligt overleveret, har der formentlig været mange flere end dem vi kender. Karakteristisk nok er det i de få bevarede privatarkiver, vi for tidsrummet ca. 1380-1412 finder det største antal papirsbreve, hvoraf mange netop er rettertingsdokumenter i de evindelige godsstridigheder.

Ved siden af privatarkiverne er det i rigets arkiv vi finder dokumenter på papir, og blandt disse er der naturligvis en del af ikke-dansk proveniens. Mærkeligt nok synes den gejstlige sektor at være kommet sent med. Bortset fra regnskaber i Ribe kapitels arkiv og et enkelt brev fra Roskilde synes der ikke at være bevaret papirakter ældre end 1412 på trods af at også Roskilde kapitels arkiv er rimeligt velbevaret.

Fra dronning Margretes og Erik af Pommerns godsreduktioner er der bevaret en omfattende brevmasse. Af de i Danmark udstedte dokumenter er kun få på papir, mens adskillige svenske udstedt i årene omkring 1400 fortrinsvis af en række svenske herredshøvdinge anvender papir helt parallelt med pergament.

Videre er der fra Erik af Pommerns tid bevaret adskillige vigtige papirakter fra forhandlingerne om Sønderjylland og den dertil knyttede kejserproces samt med hanseaterne. Det drejer sig om instrukser - således Margretes berømte instruks (1404) forud for Erik af Pommerns rejse til Norge - klagepunkter, mødereferater, men også egentlige breve, som var del af den internationale politiske korrespondance. Som et markant eksempel fra kong Eriks senere år kan nævnes Orkneyboernes store klagebrev (1525), som består af to sammenlignede ark, så at der opnås en højde/længde på 65 cm og en bredde på 30 cm.⁸ På

grund af de påtrykte segl har man valgt at folde dokumentet fremfor at anvende den gangse rulleform. Endelig blev afslutningen på Erik af Pommerns nordiske kongegerning udtrykt i et dokument på papir: Opsigelsesbrevet af 23. juni 1439, der af Erik blev taget med til Pommern og senere opbevaret i Stettinerarkivet, var ifølge Langebeks beskrivelse et stort papirark med 34 segl af grønt voks påtrykt i 4 rækker under hinanden.⁹

Opsigelsesbrevet er utvivlsomt en undtagelse, for gennem hele det 15. årh. bevarer pergament sin dominans over papir. Hvis vi begrænser os til de i Danmark udstedte dokumenter, er udviklingen i grove træk følgende: Fra 1359-1400 er der kun bevaret en halv snes stykker, fra 1401 til Margretes død ca. 25 og 1413-39 ikke meget over 50. I Christoffer af Bayerns korte regeringstid øges stignings-takten, idet der er bevaret mere end 30 fra kun 8 år. Det er dog først i århundredets anden halvdel at balanceforholdet mellem pergament og papir forrykkes: 1401 var der godt og vel det tidobbelte antal pergamentbreve i forhold til papirsbreve, og både 1421, 1441 og endnu 1451 var der 10 gange så mange pergamentbreve, men så begynder udviklingen at tage fart. I 1461 var der kun 4 gange så mange pergamenter og i 1481 kun dobbelt så mange. I slutningen af kong Hans' regeringstid er forholdet vendt om, således er der i 1511 dobbelt så mange papirdokumenter som pergamenter. Den stærke vækst skyldes især en kraftig forøgelse af brevmassen inden for de typer, der helt fra begyndelsen blev skrevet på papir. Det fremgår tydeligt af William Christensens udgave af "Missiver fra Kongerne Christiern I og Hans' Tid"¹⁰. Udgaven indeholder næsten 700 daterede breve, hvoraf kun 40 er fra tiden indtil 1460, 140 fra 1461-80 og omtrent 400 fra 1481-1510. Skøder, tingsvidner m.v. vedblev dog at blive skrevet på pergament langt ned i det 16. årh.

Præcis hvornår papiret kom til Danmark og Norden kan næppe nogen sinde oplyses. Men den af Ernst Nygren fremdragne oplysning fra 1331 kaster lys over problemet. Den

pavelige nuntius Petrus Gervasii var netop kommet til Norden for at indsamle afgifter til pavestolen, og til alt held er hans regnskaber bevaret.¹¹ Efter ankomsten til Lund var han nødt til at indkøbe skrivemateriale og måtte da købe 12 hele skind pergament "fordi der ikke fandtes papir" - *quia papirus in dicto regno (dvs. Danmark) non invenitur*. At papir ikke fandtes skal nok forstås således, at det ikke var til købs, og man var næppe heller begyndt at skrive på papir. Derimod har man i Lund dog sikkert kendt eksistensen af papir, i alt fald som bogmateriale. Ærkesædets gejstlighed havde store bogsamlinger, således som det afspejles i de mange testamenter, hvoraf adskillige er fra anden halvdel af 14. årh., og i flere af dem omtales bøger på papir. Fiskaa nævner ganske kort med henvisning til Allens samlinger, at en "papirbog" omtales to gange i et testamente 27 år senere.¹² Bemærkningen må gælde det meget omfattende testamente, som Bennike Henriksen fra Åhus, kantor i Lund, lod oprette 9. marts 1358, hvori der bl.a. disponeres over mange bøger. Således tildeler han sin vikar "en bog af papir med prædikener, som er optegnet af mig i Paris." Man ser for sig den unge danske studerende, der sidder på Sorbonne og flittigt øver sig i at skrive på dette nymodens materiale. Hr. Bennike blev senest o. 1340 kannik i Lund, så studieårene i Paris må ligge tilbage i 1330'erne - og det skulle jo være sært, om han netop er den første, der har hjembragt håndskrifter på papir. At hans Pariserophold har været af en vis varighed fremgår tydeligt af en følgende passus i testamentet. Til sin klerk gav han bl.a. "en bog af papir med pave Johannes' *Extravagantes* og andre seks bøger på papir indeholdende anmærkninger (*reportationes*) til den kanoniske ret, alle udkast, oversigter og notater, som jeg i sin tid har samlet i Paris og andetsteds".¹³

Et år senere skrev skolemesteren Peder Nielsen sit testamente og overlod magister Niels Hemmingsen 1 volumen *papireum quod sepe sibi concesseram*.¹⁴ Der fortælles intet om indhold eller hvor bogen er købt, men det har jo næppe været nogen nyerhvervelse. I ærkedegns testamente 1366 og ærkebiskop Niels' 1379 omtales ligeledes bøger på papir,

den ene af dem var i grønt bind, men derudover får vi kun at vide, at de var på papir.¹⁵

Det ældste danskudstedte dokument, som Fiskaa har fundet er det lejdebrev kong Valdemar sendte Hansestæderne i sommeren 1367. Brevet er gået tabt, men det beskrives i Hanserecessen fra Stralsund, fordi man beslutter at sende gesandter til den danske konge for at kræve et nyt brev med den begrundelse *quia talis littera fuit super papirum scripta, et in parte rasa*.¹⁶ Fiskaa citerer kun første del af sætningen og mener, at brevet blev afvist fordi det var på papir, mens jeg er tilbøjelig til at lægge hovedvægten på, at det var *rasa*. Hvadenten man vil oversætte denne gløse stricte ved "skrabet" som *Danmarks Riges Breve* gør eller regner med en bredere betydning: "beskadiget" eller "revet" (Nygren), så har rettelserne/beskadigelsen nok været en større hindring end brevmaterialet.

I øvrigt er brevet ikke det tidligste danskudstedte brev. Siden Nygren og Fiskaa skrev deres artikler, er der udkommet adskillige bind af det danske Diplomatarium. Her bringes oplysning om et hidtil oversat kong Valdemar-brev på papir - som stadigvæk eksisteret i arkivet i Stralsund.¹⁷ Brevet er skrevet i København uden datering, men må efter folderne være medgivet Stralsunds foged i Skåne, som videresendte det med et følgebrev, også på papir, 26. august. Følgebrevet mangler årsangivelse og har tidligere været henført til 1363, men må anses at passe langt bedre med situationen i sommeren 1359. Det er næppe en kancelliudfærdigelse, men snarere skrevet af den tyske foged eller hans skriver, da de to stykker svarer til hinanden ifølge oplysningerne i Diplomatiets note.

Om 1367-brevet er en kancelliudfærdigelse, kan ikke afgøres, da originalbrevet er gået tabt. Ordlyden kendes dog fra en hanseatisk afskrift, og indholdet virker ganske umistænkeligt.¹⁸ Hvad det var Hanseaterne var utilfredse med får stå hen, men det forekommer mærkeligt, at de skulle kassere et brev på grund af materialet, da papir netop ved midten af 15. årh. hyppigere og hyppigere anven-

des af de forskellige Hansebyer både i intern korrespondance og i brevveksling udadtil.¹⁹ De to danske kongebreve er heller ikke enestående. Perioden 1360-75 kan opvise adskillige papirsbreve i de nordisk-hanseatiske relationer.

Under de krigeriske begivenheder i 1362 blev der taget adskillige fanger, som efterhånden blev frigivet. Der er bevaret en række kvitteringer for løsepenge i hanseatiske arkiver. 13.11. 1362 kvitterede dels fogeden på Kalundborg, dels en vis Mads Sod, og de originale dokumenter på papir er bevaret i Lübeck. Begge har rester af de påtrykte segl på bagsiden, brevmålene er henholdsvis 11 x 25 cm og 12 x 25. En måned senere udstedte ridder Jens Basse en lignende kvittering, også på papir, mens ridder Lydeke Skinkels tilsvarende kvittering af 19.2.1363 er på pergament.²⁰ Anders Jakobsen (Lunge), som kong Valdemar ved generhvervelsen af Skåne fra kong Magnus havde indsat som foged på Lindholm 1363, skrev (formentlig samme år) til byen Stralsund vedrørende en erstatningssag. Også dette brev er på papir 12 x 22 cm med påtrykt segl.²¹ Med en vis tilknytning til Danmark er en henvendelse fra Degenhard Bugenhagen til Stralsund o. 1367, hvori han erklærer sig villig til at underkaste sig kong Valdemars voldgift.²²

Af sikker dansk proveniens - og i dette tilfælde kan der heller ikke være tale om en modtagerudfærdigelse - er en anmodning fra råd og borgere i Varde til byen Lübeck om at give to Vardeborgere oprejsning. Papiret er 10,5 x 23 cm med byseglet påtrykt bagsiden. Det udaterede brev kan henføres til tidsrummet 1368-78.²³ Fra begyndelsen af samme periode er en henvendelse fra byen Flensborg til Lübeck om fritagelse for pundtold. Originalen er nu tabt, men synes at have været på papir.²⁴ Den 27. maj (1368) skrev Timme Meinerstorp fra Helsingborg til Lübecks borgmester m.fl. og udbød sig frit lejde. Hans segl er påtrykt bagsiden af papiret.²⁵

Videre er der endnu to Valdemar Atterdag-breve på papir, dog begge udstedt uden for Danmark. I det første skriver kongen 27.6.1370 fra Kallies til Hansestæderne og udbeder sig et andet lejdebrev end det modtagne. Han siger ikke, hvorfor det allerede modtagne er utilfredsstillende - er det en tak for sidst, da stæderne i 1367 ikke accepterede hans brev?

Eller er begge breve blot vidnesbyrd om de vanskelige vilkår for diplomatiet i datiden? Det andet brev er dateret Lüchow den 3. dec. uden år, men kan på grund af udstedelsesstedet henføres til 1371. Det er en anmodning til to navngivne tyskere om at udlevere kongens segl til hans kapellan og at ledsage denne til Schwerin. Brevenes format er hhv. 15 x 22 og 16,5 x 22,5, det første har kongens sekret påtrykt brevs bagside. På det andet har sekretet været påtrykt forinden, men uden ombøjet plica, så at der nu kun er svage spor tilbage.²⁶

Endelig skal nævnes to breve fra 1373 udstedt af en dansker, nemlig bisp Henrik af Slesvig, der tillige var pavelig kollektor bl.a. i Sverige. Brevene har dato, men mangler år, de stammer fra hans ophold i Sverige. Begge er stilet til domkapitlet i Linköping, som i det første afkræves regnskab for pavetiende, i det andet beder bisp Henrik om hjælp til at efterspore sin syge søstersøn. Det er lukkede breve med rester af påtrykt sekret på bagsiden, formatet er 8 x 22 og 10,3 x 22 cm.²⁷

Den foranstående gennemgang af det materiale, som er blevet gjort let tilgængeligt i de 4 sidste bind af *Diplomatarium Danicum*s tredje række²⁸ er næppe fuldstændig, men viser en ikke tidligere erkendt alsidighed i danskeres benyttelse af papir som brevmateriale både i og uden for Danmark startende 25 år før Rigsarkivets ældste papirdokument.

En kursorisk gennemgang af det sideløbende *Diplomatarium Suecanum*, der ganske vist mangler endnu adskillige år inden for den samme periode²⁹, synes ikke at give meget nyt stof og i alt fald ikke at ændre det billede, som Nygren tegnede i 1944.

Der kan ikke være tvivl om, at det fortrinsvis er i de nordtyske byarkiver, vi skal finde flertallet af de tidligste danskudstedte papirdokumenter. Nu er bevaringsgraden af disse arkiver nok også væsentligt højere end i de nordiske arkiver - eller rettere var det indtil anden verdenskrig.

Eksemplet med Varde bystyres tidlige anvendelse af papir kunne pege i retning mod, at når den internationale skik og brug så tidligt slår igennem i Danmark, hænger det

sammen med den livlige forbindelse med hele spektret af Hansebyer, men især Lübeck, Rostock og Stralsund.

Mod Fiskaas teori om Henning Podebusk som den, der introducerer brugen af papir, taler, at papir i Valdemar Atterdags tid kun anvendes i "udenrigskorrespondancen", og at Henning Podebusk selv udelukkende anvender pergament. Nygren undrede sig over, at papiret i Danmark straks blev anvendt til retlige akter, men dels forekommer der adskillige breve på papir i mere end 20 år før den første rettertingsdom på papir, dels er det som påvist bestemte brevkategorier inden for proceduren, som skrives på papir.

Det kan undre, at de tætte forbindelser, som Valdemar Atterdag havde til pavehoffet i Avignon, ikke har givet sig synlige udslag i den bevarede danske arkivmængde i form af tidlige papirdokumenter inden for den gejstlige sektor. På den anden side blev kancelliembedsmændene rekrutteret fra gejstligheden, så kancelliets brug af papir kan hænge sammen med, hvad gejstlige har lært og set i Paris og Avignon.

I det efterfølgende katalog med tilhørende vandmærketegninger er medtaget de mange svenskudstedte dokumenter, fortrinsvis om svensk krongods. På grund af disse breves størrelse vil de oftest være forsynet med vandmærke i modsætning til de ganske små rettertingsbreve, der kun undtagelsesvis kan opvise vandmærke el. del deraf.

Hvordan og hvor det papir, som er anvendt heroppe i Norden, er erhvervet, lader sig sjældent efterspore. Men den helt gennemgående overensstemmelse med de af Briquet anførte årstal viser, at Norden har været en integreret del af det internationale papirmarked.

Ordforklaring

- s. 33 *vidimation, vidisse*: af lat. "at have set" bruges om bekræftede afskrifter, enten foretaget af en notar eller en række gode mænd, der erklærer, at de har set et brev, som derpå beskrives og lyder ord til andet, hvorpå teksten gengives.
- s. 33 *sigilstamp*: for at kunne fremstille de middelalderlige vokssegl havde hver person sit våbenmærke udskåret i et lille metalstempel.
- s. 33 *plica*: af lat. "bøjning, læg". Fra højmiddelalderen blev det alm. at ombukke pergamentets nederste ubeskrevne kant. Heri skar man snit afpasset efter antallet af segl, der blev fastgjort med en pergamentstrimmel el. snor stukket igennem seglsnittet.
- s. 34 *missive*: lat. "sendebrev", som er det gammeldanske udtryk. Senere blev *missive* el. tegnelse det alm. udtryk for et lukket brev stilet til en enkeltperson el. en snæver kreds af personer i modsætning til de til almenheden rettede åbne breve; derfor betegnes Danske Kancellis kopibøger *Registre og tegnelser*.
- s. 34 *retterting*: Det kongelige ting, hvor justitiaren, rigens kansler ofte fører forsædet og udøver den kongelige domsmagt. Til rettertinget appelleredes private godsstridigheder og behandledes sager om kronens erhvervelse af gods.
- s. 35 *ridebrev*: Den skriftlige bemyndigelse til indførsel i tildømt gods. Indførslen skete normalt ved "4 gode mænd".
- s. 35 *låsebrev*: Endelig dom, hvorved "en sag sættes evigt ielse på" og derfor er unddraget enhver yderligere appel.
- s. 35 *godsreduktion*: af lat. *reducere* = føre tilbage, alm. betegnelse for de processer hvorved kronen fra Valdemar Atterdags tid med større el. mindre ret tilbagekaldte gods. I Sverige var dronning Margrete meget virksom i årene o. 1400. Det svenske ord for reduktion er *räfst*.
- s. 36 *tingsvidne* er den alm. betegnelse for de vidnebreve, der blev udstedt på byting, herreds- og landsting.
- s. 37 *nuntius*: Udsendinge fra pavestolen kaldes kollektor om indsamlere af korstogstiende m.v., legat el. nuntius, hvis deres opgave nærmest var en gesandts.
- s. 38 *lejdebrev*: Giver ret til uhindret passage, at sammenligne med et pas.

- s. 39 *proveniens*: Her anvendt i den egentlige betydning, dvs. oprindelse. - Proveniens-princippet også kaldet hjemmehørs-princippet er "grundloven" for al moderne arkivordning: arkivalier skal ordnes efter hvor de hører hjemme, dvs. modtageren.
- s. 40 *sekret*: Egl. "hemmelig", "privat", den alm. betegnelse for kongers (og andres) mindre segl i modsætning til det store segl, majestæts-seglet.

Noter

1. ARKIV Tidsskrift for arkivforskning, udg. af Rigsarkivet. Bd. 1 s.87-99, 1966.
2. Ernst Nygren: *Huru papperet kom til Sverige* i En bok om papper, Uppsala 1944 s.117-52. - Artiklen er flittigt benyttet af H.M.Fiskaa i Kulturhist. leksikon, bd. XIII sp.106-09. Fiskaa henviser bl.a. til sine egne artikler *Vannmerker i norske papirdiplomer* i Boken om bøker IV, Oslo 1939, og *Papir og papirhandel i Norge*, Oslo 1940. - Umiddelbart efter Fiskaas papir-artikel, der er generel for hele Norden, følger sp.110-13 artikler om *papirsegl*. Det danske afsnit (sp.113) er skrevet af Knud Prange, der anfører min artikel i Arkiv.
3. Oslo 1973, s.13-25. Fiskaa har utvivlsomt givet sin indledning denne overskrift med Nygrens artikel i tankerne, og jeg har derfor kopieret den som overordnet titel på dette arbejde, der er tænkt som en parallel til de to herrers.
4. Den seneste og mest udførlige redegørelse for hele forskningen omkring unionsdokumenterne er prof. *Aksel E. Christensens* store bog *Kalmarunionen*, 1981. - Endnu senere har *Kai Hørby* i en artikel i *Profiler i nordisk senmiddelalder og renaissance. Festskrift til Poul Enemark*, 1983, forsøgt at sætte unionsbrevet ind i en europæisk statsretlig sammenhæng.
5. Beskrevet i Kulturhist. leksikon (note 2) og illustreret i Nygrens citerede artikel.
6. Kulturhist. leksikon bd. XIII sp.111-12, jf. brevene i det danske Rigsarkiv fra den svenske krongodsreduktion 1399-1405, se efterfølgende *Katalog* om beseglingsforholdene.

7. 1406-eksemplet er beskrevet i Kataloget. *Frønge*, som bygger på de forskellige segludgaver, har ingen eksempler ældre end slutningen af 1400-tallet.
8. RA. Ny kron. række (D 10 Orkneyøerne), tr.: *Dipl. Norv.* II nr.691. Fotografisk gengivelse af dokumentets beskrevne bagside med rester af 5 påtrykte segl findes i *Rigsarkivet og hjælpemidlerne til dets benyttelse* I, 1 (1983) s.98.
9. *Aktstykker vedr. Erik af Pommerns Afsættelse*, udg. ved Anna Hude (1897) s.9.
10. Bd. 1-2, 1912-14. Bd. 1 indeholder kongebreve, bd.2 private missiver.
11. Nygren (og derefter Fiskaa) anfører ingen kilde, men det må gælde *Acta pontificum Danica* VII nr.5245, der henviser til *P.A.Munchs* tryk og *Acta pont. Suec.* 310.
12. Kulturhist. Leksikon XIII sp.108. Fiskaa synes ikke at kende *Kr.Erslevs* udgave *Testamenter fra Danmarks Middelalder indtil 1450* (1901), som ikke mindst ved sin detaljerede sagoversigt er en guldgrube for alle kulturhistorikere. Papir findes som opslagsord.
13. *Erslev, Test.* s.118-24, senere tr. i *Dipl. Dan.* 3. rk. V nr. 109 med overs. i *Danmarks Riges Breve*.
14. Sst. s.125-26 = *Dipl. Dan.* og *DRB* 3. rk. V nr.264.
15. Sst. s.136-38 kannik Jakob Jærners testamente 10.7.1366 = *Dipl. Dan* og *DRB* 3. rk. VII nr.403; sst. s.147-52 ærkebiskop Niels' testamente 3.2.1379.
16. *Dipl. Dan.* 3. rk. VIII nr.46 (s.47).
17. (1359, før 26.aug.) *Dipl. Dan.* 3. rk. V nr. 246, jf. nr.247.
18. Brevet må utvivlsomt være identisk med *Dipl. Dan.* 3. rk. VIII nr.43, dateret 17. juli (1367).
19. Som eksempler kan nævnes et mecklenburgsk regnskab 1358 (*Dipl. Dan.* 3. rk. V nr.168); Raven v. Barnekows rejseudgifter til Danmark (sst. nr.169); greverne af Holstens klager findes i Schwerinarkivet i en samt. afskr. på papir (sst. nr. 202); 19.5. (1361) skriver rådet i Rostock til Greifswald, koncept på papir 17 x 28 cm, beskrevet på begge sider (sst. VI nr.47); e. 22.2.1362 optegnelse om regnskab, Rostock, et højt papirark beskrevet på begge sider (sst. nr.155); rådet i Elbing sender en brevafskrift 6.7. (1362) til rådet i Thorn, papir 14,2 x 20,7 med Elbings sekret på bagsiden (sst. nr.186); (aug.-sept.1362) et udtog af recessen oversendes til Thorn, lukket papirsbrev (sst. nr.193); (o. 4.10.1362) grev Claus af Holstens skrivelse til Lübeck, papir m. påtrykt segl, mens byen Svendborgs tilsvarende skrivelse er på pergament (sst. nr.209); 6.11.1363 Hansestædernes krav til Danmark på rettigheder i Skåne, papir 29 x 41, beskrevet på begge sider (sst. nr.398); 20.2.1368 + flere udaterede breve om fanger i Skåne (sst. VIII 144 og 248); 8.4.1369 omtales en kopibog i

Hannover af papir i storfolio (sst. nr.292); 8. nov. 1369 to borgere fra Kampen kvitterer for andel i brandskatten af Køge, papir med 2 segl påtrykt forneden (sst. nr.364); byen Dordrechts kreditiv for sendebud til Lübeck 5.8. (1371) med segl påtrykt bagsiden (sst. IX nr.62); desuden er adskillige af hanserecesserne fra disse år nedskrevet på dobbeltblade.

20. *Dipl. Dan.* 3. rk. VI nr.247-48, 264 if 314-15.
21. Sst, nr.442.
22. Sst. VIII nr.1.
23. Sst. nr.265.
24. Sst. nr.266.
25. Sst. nr.305.
26. Sst. nr.469 og IX nr.138.
27. Sst. nr.277 og 294.
28. 3. rk. V-IX udkom i årene 1967-82.
29. Årene 1360, del af 1368, 1369-70, del af 1374 og 1375 er endnu ikke udkommet i *Svenskt Diplomatarium*.

Katalog

For hvert brev, regnskab etc. meddeles kortfattede oplysninger om

1. datering
2. indhold
3. besejlingsforhold
4. brevets højde (h) og bredde (b) angivet i cm, hvilket kun indirekte kan give visse oplysninger om papirformat
5. om der er vandmærke el. del deraf, vandmærkets type om muligt med henvisning til Briquet: Les filigranes, reprinted 1968. Citeres om Briquet + nr., i () sættes de anførte yderår for forekomster af det pågældende mærke. Henvisning til de efterfølgende vandmærketegninger, som er udført af mag. scient. Birte Rottensten.
6. Arkivhenvisning. Alle Rigsarkivets middelalderlige arkivfond indtil 1450 - på nær Privatarkiver på papir - er nu samlede i Ny kronologisk række. I kataloget er medtaget de to meget tidlige breve i Den Arnamagnæanske samling, da de synes at være samlingens eneste papirsbreve inden for den omhandlede periode. Derimod medtager katalogen ikke breve, som opbevares uden for det nuværende Danmark. - I de danske landsarkiver og Københavns Stadsarkiv findes ingen breve el. regnskaber m.v. ældre end 1412.

Til sidst henvises til registratur el. tryk.

VA - Vejledende arkivregistraturer, bd. 17 og 18 er: Lokalarkiver til 1559. Gejstlige arkiver, ved T. Jexlev 1973-77. Rep. + nr. henviser til Repertorium diplomaticum regni Danici medievalis, bd. II - III udg. af Kr. Erslev 1896-1906. Sproget er overalt latin, hvis intet andet er bemærket.

Efter oplysningerne kan evt. følge noter (med mindre skrift.)

1377, 25. febr. Kong Oluf tildømmer ridder Oluf Pedersen
af Nyrup gods i Horns h.

Spor af rettertingsseglet på bagsiden.

h: 7,5

b: 6,5.

Papiret er stærkt beskadiget og uden spor af vandmærke.

RA. Privatarkiv nr. 691 Oluf Pedersen Godow (Rep. 3147).

Alle øvrige, bevarede rettertingsdokumenter fra 1377 er på pergament.

(ca. 1380?) Jordebogsoptegnelser om afgifter af Ribe kapi-
tels gods på Mors.

Dobbeltark, (dvs. helt papirark), beskrevet på de 2 før-
ste sider.

h: 29,5

b: 21,5 (foldet)

vandmærke: svane, Briquet 12106 (1403-13), fig. 1.

RA. Ny kronologisk række (Ribe kapitel), reg.:

VA XVIII s. 258.

*Det udaterede regnskab må formodes at være en snes år yngre end
tidligere antaget. Ingen af de typologisk beslægtede vandmærker
(Briquet 12095-12105) er påtruffet før 1390.*

(1384, 6. jan. Kong Oluf tildømmer 4. gang Henrik Skytte
hans arvede gård i Sandby.

AM. XXII, 3 (Rep. 3428).

1384, 20. febr. Kong Oluf påbyder fire gode mænd at ind-
føre Henrik Skytte i ovennævnte gård.

AM. XXII, 4 (Rep. 3425).

Begge breve har spor af rettertingsseglet på bagsiden.

*Disse to breve findes ikke i Rigsarkivet, men i Det Arnemagnæanske
Institut. - Også de tre tidligere dombreve udstedt i nov. 1376 er
bevaret (rep. 3117, 3119-20). De er alle på pergament.*

1385, 26. jan. Kong Olufs rettertingsdom til gunst for
fru Gertrud, enke efter ridder Erik Bar-
numsen.

Rester af rettertingsseglet på bagsiden.

h: 7,4

b: 30,2

vandmærke: mangler

RA. Pr.ark-1894 Skårsholm-slægten (Rep. 3464).

1385, 2. dec. Kong Oluf tildømmer hr. Oluf Pedersens arvinger gods i Horns h., jf. 25.2.1377.

Rester af rettertingsseglet på bagsiden.

h: 6

b: 21

vandmærke: beskåret (bue?)

RA. Pr.ark.691 Oluf Pedersen Godow (Rep. 3501).

1388, 12. marts Dronning Margretes opsættelsesbrev for fru Gertruds sag indtil palmesøndag, fordi hun er hindret af vinterstorme og is, jf. 26.1.1385.

Spor af rettertingsseglet på bagsiden.

h: 6,2

b: 21,5

vandmærke: mangler

RA. Pr.ark.1894 Skarsholm-slægten (Rep. 3635).

(1388-89?) Udateret regnskab for en gård tilhørende Ribe bisp.

Hæfte bestående af 5 dobbeltblade lagt indeni hinanden.

h: 22

b: 14,6 (foldet)

vandmærke: fleur de lis, Briquet 6778 (1386-96)

fig. 2. Varianter af denne type nævnes kun fra Nederlandene.

RA. Ny kron. række (Ribe bisp), reg.: VA XVIII s. 261.

1389, 25. marts Dronning Margretes 2. dombrev til fordel for Oluf Fris af Ørslev.

Rester af rettertingsseglet på bagsiden.

h: 5,2

b: 22

vandmærke: papiret ret beskadiget, intet spor af vandmærke

RA. Pr.ark. 628 Oluf Fris (Rep. 3686).

Det er nok et vidnesbyrd om overleveringens ret tilfældige karakter, at der fra 1390'erne ikke er bevaret dokumenter på papir før unionsbrevet. Dronning Margrete er ellers ret aktiv med hensyn til brevudstedelse i disse år. Alt det bevarede materiale er på pergament, og intet tyder på, at der mellem de tabte dokumenter har været nogle på papir.

1397, 13. el. 20. juli Hvorledes det blev aftalt i Kalmar at alle tre riger fremtidigt skulle forblive under een konge, og Erik af Pommern blev hyldet som unionskonge.

Ubeskåret papirark med rester af 10 påtrykte segl

h: 44

b: 30

vandmærke: oksehoved med stav mellem hornene, noget utydelig, jf. illustrationen hos Nygren

RA. Ny kron. række (B Unionen) (Rep.4129, udgivet talrige gange bl.a. i Gammeldanske Diplomer 1364-1400 s.104-11, senest med fotografisk gengivelse i naturlig størrelse + diverse detailfotos i Aksel E. Christensen: Kalmarunionen, 1981).

Vandmærket er ikke ganske tydeligt og derfor vanskeligt at identificere, de mest nærliggende typer hos Briquet er dog alle fra 1390'erne. - Datoen er "S. Margrete dag" som i Norden normalt er den 20. juli, mens det i tyske kalendere oftest er ugen før. Da kroningsbrevet er sikkert dateret til 13. juli "fredag efter S. Knuds dag", fristes man til at regne med tysk indflydelse på unionsbrevets datering. - Kroningsbrevet er et velbevaret pergamentdokument med ikke færre end 67 segl fastgjort i plica med smalle pergamentstrimler. - Sproget er i begge dokumenter dansk.

Når brevmængden pludseligt vokser kraftigt fra og med 1399, skyldes det de mange svenske vidnesbyrd om kronogods, de er af dronning Margrete bragt til Danmark for at blive opbevaret i Folen på Kalundborg slot.

1399, 14. marts Hertug Gerhard af Slesvig stadfæster gyldigheden af de privilegier, som danske konger har givet biskop og kapitel i Slesvig.

Lidt yngre afskrift på papir, den plattyske original på pergament er tabt.

RA. D2 Slesvig stift 16, reg.: VA XVIII s. 390.

1399, 18. juni Kong Eriks rettertingsbrev, at Anders Pedersen af Svanholm er blevet forligt med hr. Gunnar Pedersens arvinger.

Spor af rettertingsseglet på bagsiden

h: 5,7

b: 23,5

vandmærke: beskåret, del af spændt bue.

RA. Pr.ark. 1482 Anders Pedersen Panter (Rep. 4266).

1399, 11. aug. Ridder Sten Bengtsson, "kongens domhavende" og lagmanden i Østergötland udsteder vidnesbyrd om krongods.

Spor af 2 segl på bagsiden

h: 12

b: 29

vandmærke: anker (let beskåret), Briquet 347 (1392-96)

fig. 3 a

RA. Ny kron. række (C 6 adk. Sverige).

Dette eksemplar er nok det, der ligger Br. 347 nærmest, der med varianter kun er registreret i Nordfrankrig. - Sproget er svensk.

1399, 4. sept. Som foregående.

Velbevaret overklæbet segl på bagsiden samt spor af endnu 1 segl

h: 26,5

b: 29

vandmærke: latinsk P med kors, Briquet 8472 (1394-1402)

fig. 4

RA. Ny kron. række (C 6 adk. Sverige).

Briquet har en række franske eksemplarer, men nævner ingen varianter. Vores er en variant med lukkede "snøller" både foroven og i foden. At dette eksemplar er spejlvendt kan skyldes, at papiret er beskrevet på vrangen, ellers danner det formår med 18.9.1399, jf. nedenfor. Sproget er svensk.

1399, e. 14. sep. Østergötlands lagman afgiver tilsvarende vidnesbyrd.

Spor af segl på bagsiden

h: 15

b: 29

vandmærke: mangler el. utyd.

RA. Ny kron. række (C 6 adk. Sverige).

Papiret har en stor skjold og nogle mindre huller, der bl.a. rammer datoen (feria ... post exalt. crucis). - Sproget er svensk.

1399, 18. sep. Som 11. aug. og 4. sep.

Besegling som 4.9.1399

h: 16,7

b: 28

vandmærke: latinsk P med kors, Briquet 8472 (variant)

RA. Ny kron. række (C 6 adk. Sverige)

Vandmærket er retvendt, men iøvrigt identisk med 4.9.1399, fig. 4. - Sproget er svensk.

1399, 6. okt. Ridder Filip Karlsson på kong Eriks og Dronning Margretes vegne og Västergötlands lagman udsteder vidnesbyrd om krongods.

Spor af 2 segl på bagsiden

h: 25,2

b: 42

vandmærke: anker, Briquet 347 (variant) fig. 3 b

RA. Ny kron. række (C 6 adk. Sverige)

Denne variant har smallere stav end 11.8.1399 og Briquet 347. Samme mærke som 9. og 16.10.1399. - Sproget er svensk.

1399, 7. okt. Som foregående.

Spor af 1 segl og 1 velbevaret overklæbet segl på bagsiden

h: 26

b: 42

vandmærke: del af anker, Briquet 347 jf. fig. 3 a og c

RA. Ny kron. række (C 6 adk. Sverige)

Et hul i papiret har fjernet det meste af vandmærket, som snarest svarer til 21.10.1399. - Sproget er svensk.

1399, 9. okt. Som 6. okt.

Besegling som 6.10.1399

h: 23

b: 42

vandmærke: anker, som 6.10.1399

RA. Ny kron. række (C 6 adk. Sverige) - *Sproget er svensk.*

1399, 16. okt. Som 6. okt.

Besegling som 6.10.1399

h: 25

b: 42

vandmærke: anker, som 6.10.1399

RA. Ny kron. række (C 6 adk. Sverige) - *Sproget er svensk.*

1399, 21. okt. Som 6. okt.

Besegling som 6.10.1399

h: 24

b: 42

vandmærke: anker, Briquet 347 fig 3 c

RA. Ny kron. række (C 6 adk. Sverige) - *Sproget er svensk.*

1399, 26. nov. Kong Erik påbyder 4 gode mænd at indføre
ridder Niels Iversen i Skagemands
ladegård i Malmø.

Spør af rettertingsseglet på bagsiden

h: 5,6

b: 22,5

vandmærke: mangler

RA. Ny kron. række (C 6 adk. Malmø) (Rep. 4293)

Udat. (1400 el. kort før) Missive fra ridder Jver Lykke
til ridder Peder Finkenow om udlevering
af pantebrev.

Tabt, dansksproget original på papir (?) (Rep. udat. 376)
Læst/vidimeret på retterting 5.12.1400 (Rep. 4398) og på
Sjællands landsting 22.12.1400 (Rep. 4400)

*Begge vidisser er på perg. og omtaler det tabte brev som "litteram
apertam" uden at nævne dets materiale, men af selve brevtæksten sy-
nes at fremgå at det har været på papir.*

1400, 11. marts Roskilde bisp og kapitel anmoder rigsrådets medlemmer om at medbesegle et genbrev til dronning Margrete på Ods h.

2 beskad. segl påtrykt bagsiden

h: 17

b: 21,5

vandmærke: (ufuldst.) bue med pil, Briquet 821 fig 6

RA. Ny kron. række (C 5 len) (Rep. 4329)

Sproget er dansk, udg. i Gammeldansk Diplomer 1364-1400 s. 188.

1401, 5. jan. (Arve?)overenskomst mellem fru Christine Eriksdatter og Jakob og Bent Bille.

Spor af 3 påtrykte segl nær brevets underkant

h: 28,5

b: 27,3

vandmærke: latinsk P med kors, Briquet 8467 (variant) fig. 5

RA. Pr. ark. 187 Bent Jonsen Bille (Rep. 4407)tr.:

Sv. Dipl. från 1401 nr. 6, Glda. Dipl. 1401-04 s 1

Sproget er dansk. - Der findes intet helt tilsvarende kors hos Briquet, numrene 8462-87 danner en gruppe, hvoraf varianter af 8465 (1385), 8477 (1398) eller 8480 (1416) også kan komme på tale. Gruppen er fabrikeret inden for burgundisk område, muligvis Champagne. De ca. 25 typer med en række varianter har et stort udbredelsesområde og spænder tidsmæssigt over mere end 50 år.

1401, 9. aug. Kong Eriks 1. dombrev til hr. Anders Olufsen af Næsby på Gryde mølle, jf. 26.11.1402.

Rester af rettertingsseglet på bagsiden

h: 5,2

b: 20

vandmærke: utydelig rest

RA. Pr.ark. 1245 Anders Olufsen Lunge (Rep. 4456)

1401, 16. aug. Kong Eriks 15-dages stævning, jf. 1.5.1402.

Spor af rettertingsseglet på bagsiden

h: 4,8

b: 21,5

vandmærke: mangler

RA. Pr.ark. 187 Bent Jonsen Bille (Rep. 4458)

1401, 24. aug. Kong Eriks 2. dombrev, som 9. aug.
Ubetydelige rester af rettertingsseglet på bagsiden

h: 5,7

b: 20

vandmærke: mangler

RA. Pr.ark. 1245 Anders Olufsen Lunge (Rep. 4461)

1401, 10. okt. Kong Eriks 3. dombrev, som 9. aug.
Rester af rettertingsseglet på bagsiden

h: 4,7

b: 25,7

vandmærke: mangler

RA. Pr.ark. 1245 Anders Olufsen Lunge (Rep. 4473)

1402, 1. maj Kong Eriks 5-dages stævning, som 16. aug. 1401
Spor af rettertingsseglet på bagsiden

h: 6,8

b: 20,5

vandmærke: mangler

RA. Pr.ark. 187 Bent Jonsen Bille (Rep. 4505)

1402, 26. nov. Kong Eriks 6-ugers stævningebrev til
ridderne Hans Podebusk og Anders Oluf-
sen af Næsby angående Gryde mølle,
jf. 9.8.1401

Rester af rettertingsseglet på bagsiden

h: 6,2

b: 19,6

vandmærke mangler

RA. Pr.ark. 1245 Anders Olufsen Lunge (Rep. 4540)

1403, 25. jan. Kong Eriks gentagne 6-ugers stævning,
som 26. nov. 1402.

Rester af rettertingsseglet på bagsiden

h: 5,5

b: 21,4

vandmærke: mangler

RA. Pr.ark. 1245 Anders Olufsen Lunge (Rep. 4552)

Udat. (e. 1403, 23. febr.) Borgmester Per Gudmundsson
m.fl. vidimerer et salgsbrev til Sven
Baad på $\frac{1}{2}$ gård i Marks h.

Rester af 3 segl påtrykt nær brevets underkant

h: 15,2

b: 20

vandmærke: oksehoved (lidt utyd.)

RA. Pr.ark. 401 Arvid Baad, tr.: Sv.Dipl. I nr. 286

Mens der kendes adskillige eksempler på, at originalbreve på papir er blevet vidimeret på pergament er dette et af de meget få eksempler på, at et perg.brev få år senere bliver vidimeret på papir. Vidissen er rimeligvis fra ca. 1410-20. Vandmærket er af typen med oprette horn og strittende øren, vistnok uden næsebor, i alt fald uden stav mellem hornene. Briquet har adskillige mærker af denne type fra ca. 1390 ff (-1430'erne), men ingen helt nærliggende.

1403, 2. apr. Kong Eriks 14-dages stævning, som 26.nov.
1402.

Rester af rettertingsseglet på bagsiden

h: 6,3

b: 21,6

vandmærke: mangler

RA. Pr.ark. 1245 Anders Olufsen Lunge (Rep. 4576)

1403, 6. apr. Kong Erik påbyder 4.gang to mænd, der har
forladt Bent Billes gods, at vende tilbage.

Spor af rettertingsseglet på bagsiden

h: 4,5

b: 21,7

vandmærke: mangler

RA. Pr.ark. 187 Bent Jonsen Bille (Rep. 4577)

1403 u.d. Notarialinstrument i sagen om det vakante Thy
provsti.

Dobbeltark, ubeskåret. Uden segl el. notarmærke

h: 30,3

b: 21,4 (foldet)

vandmærke: synes at mangle

RA. Ny kron. række (Ribe kapitel) (Rep. 4614), reg.:

VA XVIII s. 265

Arket er tæt beskrevet på alle 4 sider. Det har endog været nødvendigt at udnytte ydermargin på s. 4 til de tre sidste tekstlinier. Der er tale om en helt samtidig kopi, tilsvarende formodes at være sendt til alle danske stifter.

1404, 26. juni Ridder Peder Nielsen af Ågård kvitterer
på kongens vegne Århus by for byskat.

Spor af 1 segl påtrykt bagsiden

h: 8,5

b: 22,8

vandmærke: mangler

RA. Ny kron. række (Århus by) (Rep. 4635, udg. Glda.

Dipl. 1401-04 s. 188)

(1404) Dronning Margretes udaterede instruks for kong
Erik forud for hyldningsrejsen til Norge.

4 ark foldet til kvartark

h: ca. 20 overkanten er stærkt beskadiget (flere linier
tabt)

b: 14,5 (foldet)

vandmærke: Oksehoved med morgenstjerne, Briquet 14.162
(variant) fig. 7

RA. Ny kron. række (A 2 Erik af Pommern), tr.:

Dipl. Norv. II s. 95-105 (1884), nyeste udg.: Glda.

Dipl. II s. 205-24 m. tekstkritisk apparat (1960)

Foruden en række detaillerede bestemmelser om brugen af de forskellige segl indeholder instruksens også visse retningslinier for brug af pergament og papir. Han skal udskyde udstedelsen af privilegier m.v. på pergament med hængende segl, og han må heller ikke udstede "landvistbreve" med sit sekret under i stedet for det sædvanlige rigssegel (s. 215). Hvis nogen taler om "gengærdsbreve" på papir med hængende segl - sådanne forekom jo i Norge - må han ikke gå med til det, men i stedet trykke sit sekret på bagsiden (s. 216). Når Nygren (s. 123) tolker dette som om dronning Margrete foretrak papir frem for pergament, er der vist tale om overfortolkning. Derimod må man drage den slutning, at dronning Margrete opfattede pergamentbreve som mere bindende end dokumenter på papir - en ikke uvæsentlig slutning med tanke på unionsbrevet. - Sproget er dansk.

1405, 13. marts Herredshøvdingen i Aska h. optegner på
dronning Margretes bud krongodset.

3 velbevarede, overklæbde segl på bagsiden

h: 38

b: 29,5

vandmærke: Bjælde, Briquet 7440 (1399-1416) fig. 8

RA. Ny kron. række (C 6 adk. Sverige) tr.: Sv.Dipl. I
nr. 554

Bjelden svarer nøje til Briquets eksemplar. Det er det første og mest udbredte vandmærke af typen "grelot". Typen har kun været i brug en kort periode og er begrænset til to varianter, begge af fransk tilvirkning. Der nævnes eksempler fra perioden 1399-1416 med spredt udbredelse: Frankrig, Nederlandene, Köln, Osnabrück og et enkelt fra England. - Sproget er svensk.

1405, 29. marts Herredshøvdingen i Åkerbo h. tildømmer kronen gods.

2 velbevarede, overklæbede segl, 1 løst "papirsegl" og spor af et 4. segl påtrykt bagsiden

h: 22,1

b: 21,4

vandmærke: mangler

RA. Ny kron. række (C 6 adk. Sverige), tr.: Sv. Dipl. I nr. 569 - *Sproget er svensk.*

1405, 30. marts Herredshøvdingen i Memmings h. optegner på dronning Margretes befaling krongodset i herredet.

Spor af 3 segl på bagsiden

h: 27

b: 28,2

vandmærke: stort dyr (løve el. leopard? lidt utydeligt)

RA. Ny kron. række (C 6 adk. Sverige), tr.: Sv. Dipl. I nr. 570 (efter afskr. i Langebeks Dipl.)

Vandmærket er ikke ganske tydeligt, men forsk. fra fig. 10, snarere variant af Briquet 3550 (anvendt år 1400) - Sproget er svensk.

1405, 12. juli Kong Erik påbyder inden 5 dage at bringe afgrænsningen af nogle enge i orden, da det tidligere er påbudt med 3 "lovdagsbreve".

Spor af rettertingsseglet på bagsiden

h: 7,4

b: 21,3

vandmærke: mangler

RA. Pr.ark. 187 Bent Jonsen Bille (Rep. 4696)

1406, 1. jan. Overenskomst mellem hertuginde Elisabeth af Slesvig og grev Henrik af Holsten om Femern.

3 plattyske originaludfærdigelser, hvoraf hertuginde Elisabeths er på perg. og grev Henriks både på perg. og papir. Papirudfærdigelsen har haft seglet påtrykt nederst på brevets forside med underkanten bukket op som plica. Papirarket er ubeskåret.

h: 45,5 (plica udfoldet)

b: 30,4

vandmærke: intet el. utydeligt

RA. Ny kron. række (Sdrjyske fyrstearkiver) (Rep. 4734)

1406, 30. aug. Ridder Bjørn Svendsen meddeler sin landbo på gården Ure, at han fremover skal svare sine afgifter til dronning Margrete til hvem gården er solgt.

Velbevaret overklæbet segl på bagsiden.

h: 10,5

b: 21,2

vandmærke: mangler

RA. Ny kron. række (C 6 adk. NJyll.) (Rep. 4817, udg.:

Glda. Dipl. 1404-07 s. 99)

Det bevarede skødebrev af 6.9.1406 (Rep. 4829, udg.: Glda. Dipl. 1405-07 s. 111) er på pergament, hvilket fortsat er normalt for skødebrev. - Sproget er dansk.

1406, 11. nov. Ægteskabskontrakt mellem hertug Johan af Bayern og Erik af Pommerns søster Katharina.

4 segl påtrykt nederst på brevet, kong Eriks er velbevaret, af de øvrige 3 er der kun få rester

h: 29 (incl. spidserne 31,2)

b: 28,5

vandmærke: utydeligt

RA. Ny kron. række (A 2 Erik af Pommerns søster Katharina, Pfalz 1) (Rep. 4857)

Brevet er en såkaldt "udskåren skrift", idet papirets underkant er klippet i takker. - Sproget er plattysk.

1407, 14. maj Kong Eriks 10dages brev om tilbagelevering af gods, som ulovligt var frataget Bent Bille.

Spor af rettertingsseglet på bagsiden

h: 5

b: 20,8

vandmærke: mangler

RA. Pr.ark. 187 Bent Jonsen Bille (Rep. 4902)

Sproget er dansk.

1407, 21. okt. To tyskere udsteder kvittering til ridder Erik Bydelsbak.

Rester af 2 segl påtrykt nær brevets underkant

h: 10,4

b: 22,8

vandmærke: mangler

RA. Pr.ark. 383 Erik Bydelsbak (Rep. 4927)

Sproget er plattysk.

1408, 25. jan. Borgmestre og råd i Ribe udsteder vidnesbyrd om Christian Frillesens klager.

Fragmenter af byseglet, der har været påtrykt bagsiden

h: 22

b: 26

vandmærke: synes at mangle

RA. Pr.ark. 632 Christian Frille (Rep. 4946)

Sproget er plattysk.

1409, 20. okt. Herredshøvdingen i Bjørkekindes h. udsteder vidnesbyrd om krongodset.

Rester og spor af 4 segl påtrykt bagsiden (overklæbede ?)

h: 25

b: 29,2

vandmærke: utydeligt

RA. Ny kron. række (C 6 adk. Sverige, tr.: Sv. Dipl. II nr. 1201 (efter Langebeks Dipl.))

I månederne aug.-sept. udstedte ridder Tord Bonde som kongens "domhavende" 10-12 tilsvarende vidnesbyrd, alle på pergament. - Sproget er svensk.

(1409) Optegnelse om forhandlinger mellem kong Erik, hertuginde Elisabeth af Slesvig og grev Henrik af Holsten.

4 blade foldet på langs ("brækket folio")

h: 29,2

b: 11 (foldet)

vandmærke: "bjergtinder", jf. Briquet 11.684 fig. 9

RA. Ny kron. række (D 1 Slesvig) (Rep. udat. 400)

Sproget er plattysk.

1410, 13. jan. Vidnesbyrd udstedt i Brabo h. om krongodset. 5 velbevarede, overklæbede segl på bagsiden

h: 34,2

b: 28,2

vandmærke: anker, Briquet 347 (variant)

RA. Ny kron. række (C 6 adk. Sverige, ikke tr.: Sv. Dipl. II)

Vandmærket ligner mest fig. 3 c, men er nok en ny variant.

Sproget er svensk.

1410, 4. sep. Fru Edle Jakobsdatter beder bisp Peder af Roskilde m.fl. gode mænd medbesegle hendes kvittering til dronning Margrete for Skarsholm.

Fru Edles segl (Basse) påtrykt bagsiden

h: 9,7

b: 25,6

vandmærke: mangler, brevets overkant stærkt beskadiget

RA. Ny kron. række (C 6 adk. Sjælland) (Rep. 5113, udg.:

Glda. Dipl. 1408-10 s. 184)

Sproget er dansk. - Den omtalte kvittering er bevaret med de nævnte herrers segl hængt under. Den er som ventet på pergament.

1410, 11. nov. Forhandlinger i Flensborg mellem kong Erik og hertugen af Lüneburg.

a. Orig. (?) og b. koncept el. samtidig afskr.

h: 26,2 (a) 21 (b)

b: 28 28

vandmærke: anker (a), Briquet 347 (variant), intet el. utydeligt (b)

RA. Ny kron. række (D 1 Slesvig) (Rep. 5122)

a. ser ud som en renskrift, mens b. er knap så pynteligt skrevet og har enkelte rettelser. - Sproget er plattysk.

(1410) Kong Eriks klagepunkter mod hertuginde Elisabeth af Slesvig.

Dobbeltblad (ubeskåret), beskrevet på 3 sider

h: 28,5

b: 21,5 (foldet)

vandmærke: stort dyr, jf. Briquet 3551 fig. 10

RA. Ny kron. række (D 1 Slesvig) (Rep. udat. 402)

Sproget er plattysk.

1411, 3. jan. Hertuginde Elisabeth af Sachsen befaler indbyggerne i Flensborg at adlyde dronning Margrete og at betale sædvanlig skat, så længe overenskomsten står ved magt.

Begge originalbreve med hertugindens velbevarede, overklæbede segl

h: 14,2 og 12,6

b: 20,9 og 21,1

vandmærke: del af anker, jf. Briquet 347
intet el. utyd.

RA. Ny kron. række (D 1 Slesvig 35 og 36) (Rep. 5134-35)

Sproget er plattysk.

1411, 13. jan. Hertuginde Elisabeths kvittering til dronning Margrete på 100 lybske mark.

Rester af 1 segl påtrykt bagsiden

h: 9,9

b: 22

vandmærke: mangler

RA. Ny kron. række (D 1 Slesvig) (Rep. 5136)

Sproget er plattysk.

1412, 26. jan. Væbner Oluf Jakobsen kvitterer for byskatten af Århus.

Seglet påtrykt bagsiden (kun fragment bevaret)

h: 10,1

b: 24,7

vandmærke: mangler

RA. Ny kron. række (Århus by) (Rep. 5194,

udg.: Glda. Dipl. 1411-17 s. 48)

Sproget er dansk.

1412, 5. okt. Voldgiftskendelse i striden om Sønderjylland. Koncept til den kgl. udfærdigelse.

Dobbeltblad, beskrevet på de 2 første sider

h: 31

b: 21 (foldet)

vandmærke: (utyd.) handske, jf. Briquet 3968 el. 3976
fig. 11

RA. Ny kron. række (D 1 Slesvig) (Rep. 5225)

Sproget er plattysk.

Udat. afskrift (ca. 1400?) af 4 latinske fuldmagter og pantebreve til ridder Bent Bjug (Byg), som døde 1391. Afskriften kan være taget i forbindelse med skifte af arven efter ham. De originale breve har utvivlsomt været på pergament. De er dateret 25.1. og 6.5.1381 (Rep. 3312 og 3323), 27.9.1371 (Rep. 2925-26 og 4.1.1372 (Rep. 2965).

De 5 breve er afskrevet på et papirark, som synes ubeskåret i højden.

h: 43,3

b: 29,3

vandmærke: latinsk P med kors, jf. Briquet 8467

RA. Pr.ark. 232 Bent Bjug (afl. fra Sverige 1929)

1419, 7. sep. Kong Eriks rettertingsbrev givet Sten Basse med tilbagekaldelse af de kongebreve, der er givet ridder Bjørn Olufsen i samme sag.

Spor af rettertingsseglet på bagsiden

h: 7

b: 21,7

vandmærke: påskelam, Briquet 9 (1416-29) fig. 12

RA. Pr.ark. 123 Sten Basse (Rep. 5800)

De ældste eksempler på vandmærker med tilbageskuende lam med kors og fane er italienske, mens Briquet 8-13 sandsynligvis er af fransk tilvirkning. Nr. 9 kendes især fra belgisk område. - Brevet er medtaget for at vise, at selv om vi går lidt længere frem i tiden end den behandlede periode, er der nøje overensstemmelse mellem vandmærkets alder og brevetts datering.

Fig. 1. (ca. 1380 ?) Regnskab for gods på Mors - snarest 20 år yngre.

Briquet 12.506 (1403-13)

RA. Ny kron. række (Ribe kapitel)

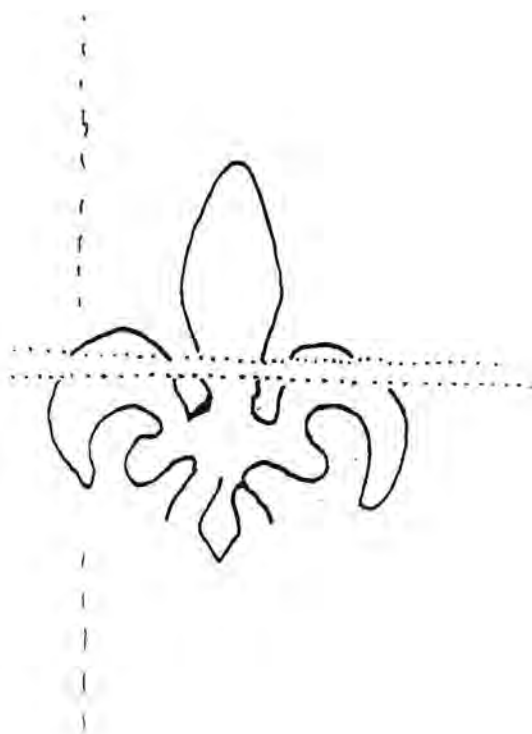
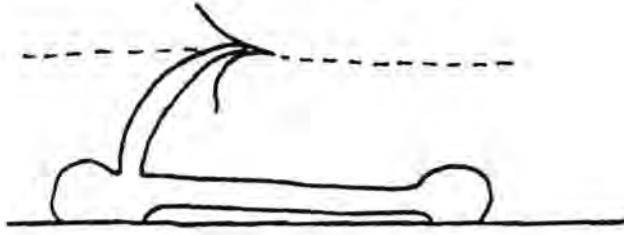

Fig. 2. (1388-89) Regnskab for en gård tilhørende Ribe bisp

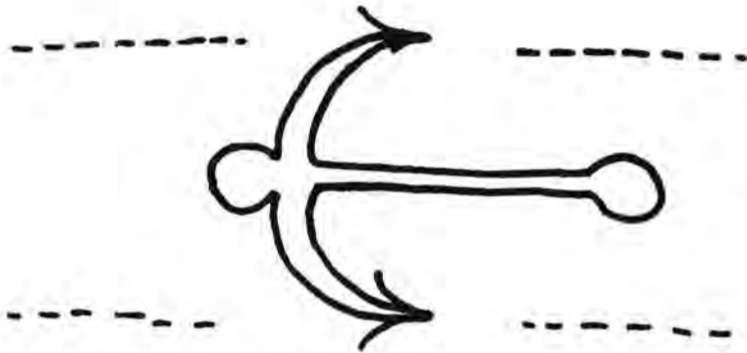
Briquet 6778 (1386-96)

RA. Ny kron. række (Ribe bisp)

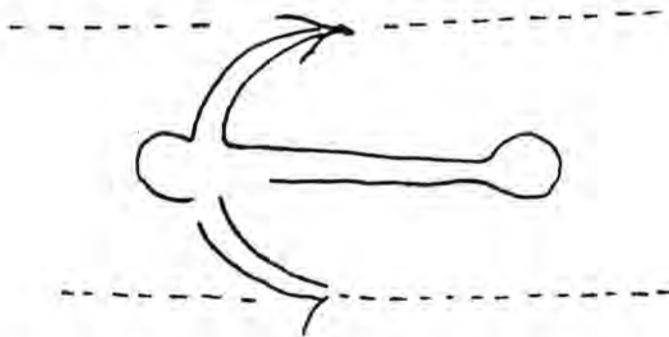
Fig. 3.

a. 1399, 11. aug. Vidne om krongods i Sverige
Briquet 347 (1392-96)
RA. Ny kron. række (C 6 adk. Sverige)

b. 1399, 6., 9. og 16. okt. Vidne om krongods i Sverige
Briquet 347, variant
RA. Ny kron. række (C 6 adk. Sverige)

c. 1399, 21. okt. Vidne om krongods i Sverige
Briquet 347, variant
RA. Ny kron. række (C 6 adk. Sverige)

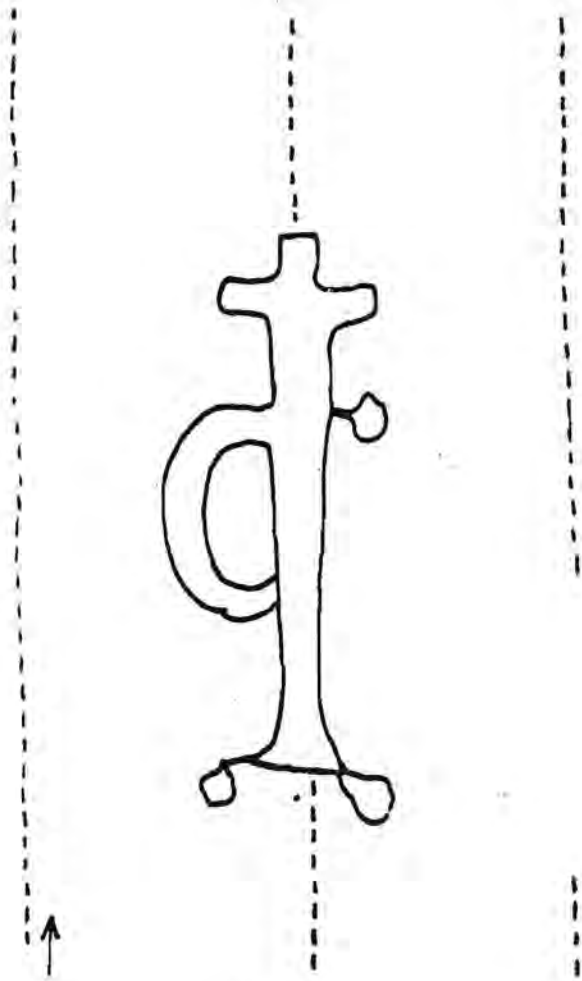

Fig. 4. 1399, 4. og 18. sept.
Vidnesbyrd om svensk krongods
Briquet 8472, variant
RA. Ny kron. række (C 6 adk. Sverige)

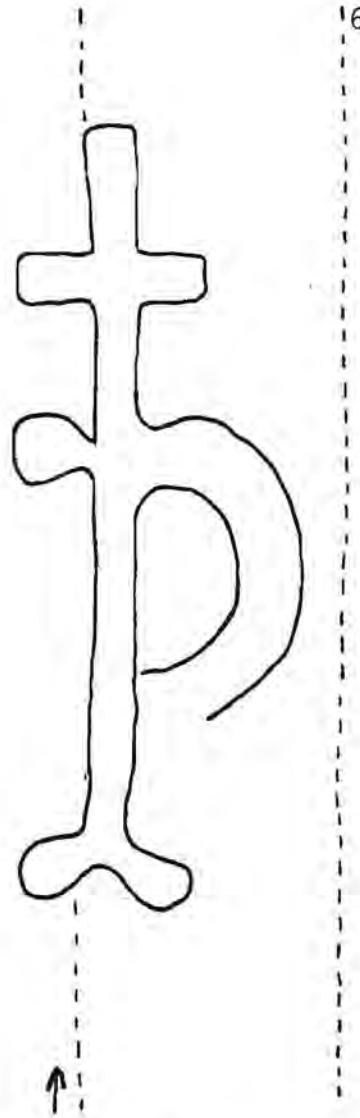

Fig. 5. 1401, 5. jan. Adelig (arve ?)-
overenskomst
Briquet 8467, variant
RA. Privat ark. nr. 187 Bent Jonsen
Bille

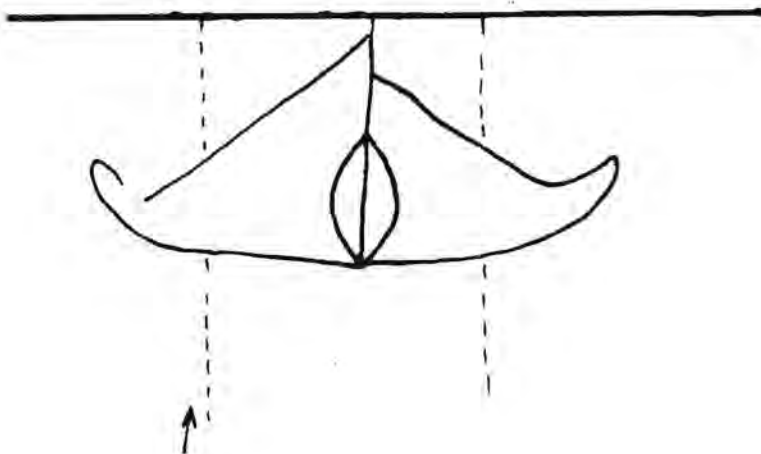

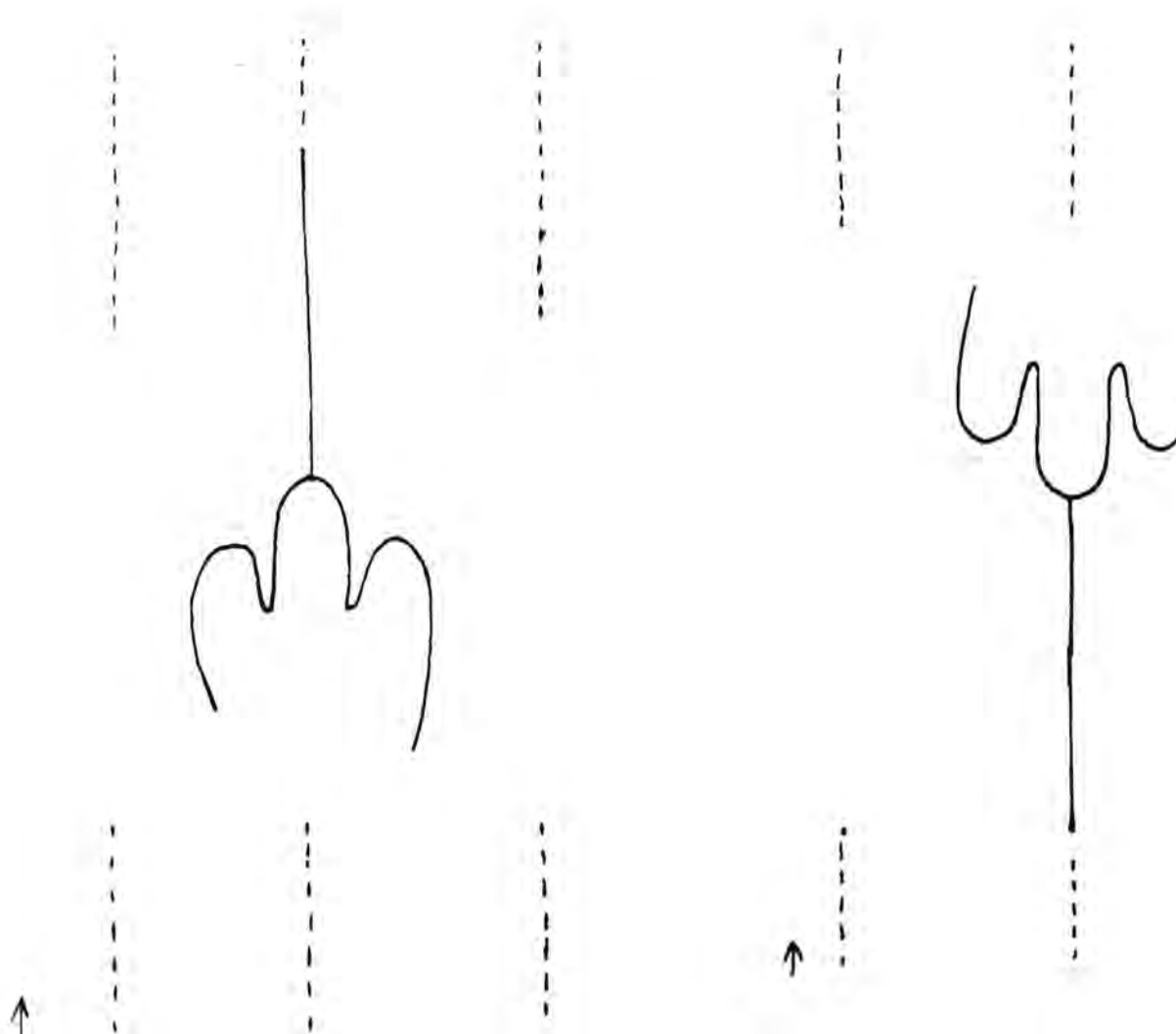
Fig. 6. 1400, 1. marts, Bisp og
kapitel i Roskilde anmoder rigs-
rådets medlemmer om medbesegling
Briquet 821
RA. Ny kron. række (C 5 len)

Fig. 7. (1404) Dronning Margretes instruks
for kong Erik forud for den norske rejse
Briquet 14.162, variant
RA. Ny kron. række (A 2 Erik af Pommern)

Fig. 8. 1405, 13. marts. Vidnesbyrd
om svensk krongods
Briquet 7440 (1399-1416)
RA. Ny kron. række (C 6 adk. Sverige)

*Fig. 9. (1409, Rep. udat. 400) Forhandlinger
med hertuginde Elisabet og grev Henrik
jf. Briquet 11.684
RA. Ny kron. række (D 1 Slesvig)*

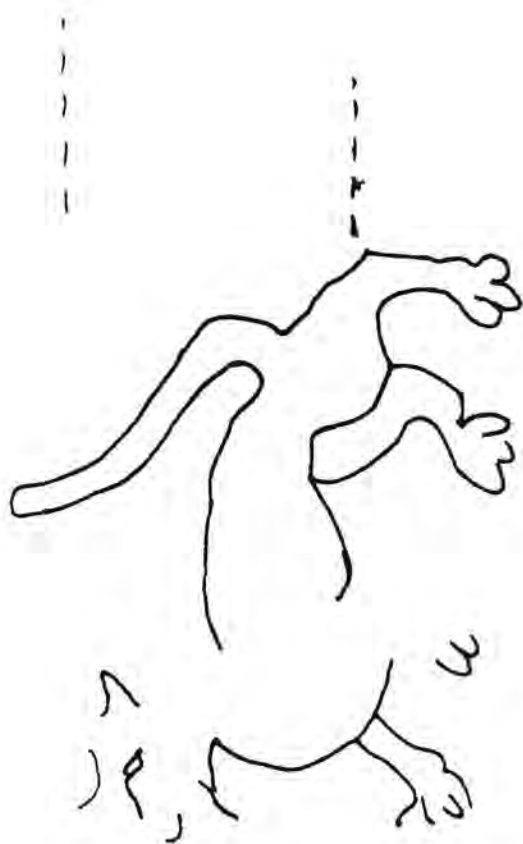

Fig. 10. (1410 Rep. udat. 402)
Kong Eriks klagepunkter mod
hertuginde Elísabet
jf. Briquet 3551
RA. Ny kron. række (D 1 Slesvig)

Fig. 11. 1412, 5. okt. Voldgiftskendelse
i stridighederne om Sønderjylland. Konzept
til den kongelige udfærdigelse
Briquet 3968 el. 3976, variant
RA. Ny kron. række (D 1 Slesvig)

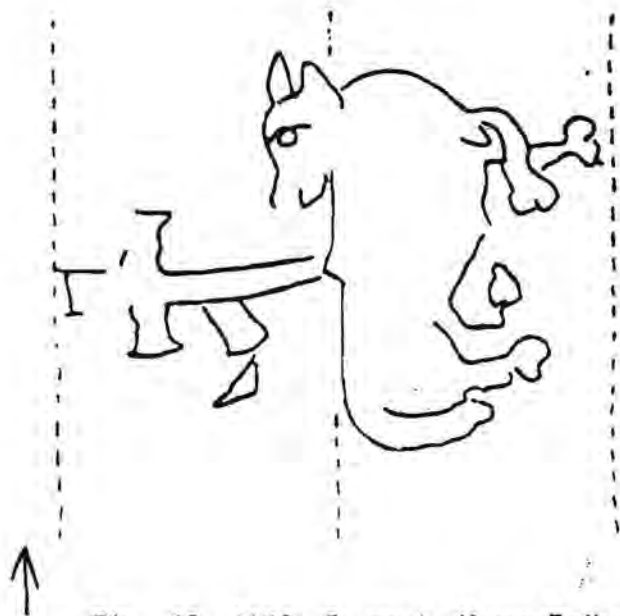

Fig. 12. 1419, 7. sept. Kong Eriks rettertingsbrev
med tilbagekald af tidligere givne breve
Briquet 9 (1416-29)
RA. Privatarkiv nr. 123 Sten Basse

*Vandmærketegningerne indgår i Rigsarkivets
vandmærkeregistrering.*

Træk af Silkeborg Papirfabriks historie 1925-1970
ved fhv. fabrikschef Frederik Olsen^x

Da jeg kom til Silkeborg Papirfabrik første gang i august 1925, var papirmaskine nr. 2 (p.m. 2) ved at være færdigmonteret, og papirmaskine nr. 1 (p.m. 1) var i drift, indtil p.m. 2 kom igang i september. Derefter blev den standset for ombygning og sat i drift igen i foråret 1926.

P.m. 1 var en Füllnermaskine, der var anskaffet i 1894, da Silkeborg Papirfabrik atter kom igang efter ombygning og efter at have været standset siden 1889, da sammenslutningen A/S De forenede Papirfabrikker blev dannet.

Anlægget, såvel hollændere som papirmaskine, var bestemt for at skulle fabricere finpapir, hvortil fabricationsvandet: Gudenåvand er velegnet. Ligeledes byggedes der en stor sortersal for kludesortering ovenpå papirmaskinelokalet, og der blev indforskrevet böhmiske kvinder til kludesorterarbejdet. Det viste sig efterhånden, at anlægget ikke var særlig velegnet for fremstilling af finpapir, og efter den 1. verdenskrig kunne man ikke konkurrere med de fra Tyskland og Sverige indførte bankpost- og skrivepapirkvaliteter, der havde en meget tæt bund og fin gennemsgit.

Det blev så besluttet at anskaffe en ny papirmaskine, der skulle kunne fremstille finpapir, som kunderne ønskede det, og hvor kvaliteter fra Tyskland og Sverige var foretrukne.

Der blev gjort et stort forarbejde for at få det mest hensigtsmæssige anlæg, og daværende tekniske direktør P. Gorm-Petersen og driftsbestyrer H. Godske-Nielsen foretog en rejse til Tyskland og Italien for at studere finpapirfabrikker og maskinfabrikker for samme.

^x Frederik Olsen har været fabrikschef ved Silkeborg Papirfabrik indtil 1970. Frederik Olsen er medlem af NPH og har både i sin aktive tid i De Forenede Papirfabrikker været og er nu i sit otium historisk interesseret. Manuskriptet til den flg. artikel er skrevet i 1970.

Resultatet blev p.m. 2 fra Banning og Seybold, Düren, Rheinland.

Dette firma var også blevet dem anbefalet af direktør Giebler fra I.W. Zanders, Bergisch-Gladbach, Tyskland.

Direktør Giebler var en god ven af Godske-Nielsen og havde været volontør hos ham, da han var driftsleder i Spechthausen, den dengang tyske pengeseddelfabrik.

Det viste sig, at anlægget, såvel hollændere som papirmaskine, virkelig var særdeles velegnet til at fremstille finpapir og dermed konkurrere med det indførte, og det lykkedes efterhånden at erobre en betydelig del af det danske marked, ikke mindst i løbet af 30'erne, hvor Valutacentralen naturligvis hjalp med.

Ud fra et papirmagersynspunkt var denne tid meget interessant, da vi blev stillet overfor at skulle efterligne udenlandske prøver, og da hver papirgrosserer havde sit særlige sortiment, forskellig fra konkurrenternes, især med hensyn til farve og overflade, førte det til et meget stort antal kvaliteter, som ofte måtte fabrikeres i små kvanta, minimum 500 kg.

Den omstændighed, at vi så vidt muligt skulle fremstille alt finpapir til hjemmemarkedet, førte til lange leveringstider: 12-14 måneder, og man måtte i 1934 gå til en udvidelse af fabrikken med en ny 3. papirmaskine.

P.m. 1 og p.m. 2 fabrikerede dengang tilsammen 3.000 ts. om året, og man regnede med, at p.m. 3 også skulle fabricere ca. 3.000 ts. årligt.

P.m. 2 kunne som sagt lave et papir med fin gennemsiget, men der var forskellige ulemper ved den, først og fremmest maskinbredden på 168 cm, som sandsynligvis var bestemt ud fra standardformatet A4: 21 x 29,7 cm, 8 x 21 = 168 cm, uden at det var taget hensyn til nødvendige beskæringer. Resultatet er, at mange firmapapirer med lokaliseret vandmærke i A4 format kun kan fabriceres i 3 x 44 cm = 132 cm, altså en dårlig udnyttelse af maskinen. Dette kunne man før ombygningen af p.m. 1 i 1940 ikke rette på ved at overflytte disse papirer til denne p.m., der har en hensigtsmæssig maskinbredde: 185 cm. P.m. 1 blev nemlig ved ombygningen i 1925-26

ikke forsynet med nyt vireparti, det skete først i 1940, og det er hovedsageligt virepartiet på p.m. 2, der er bestemmende for den fine gennemsigt.

Iøvrigt var p.m. 2, selv om den altså kunne lave fint papir, maskinmæssigt set dårlig. Den var bygget for kort tid efter 1. verdenskrig, hvad der gav sig udslag i valget af dårlige materialer og stor sparsommelighed med anvendelse af bronze i lejer og lign.

Endvidere var der anvendt mange nye og desværre u-hensigtsmæssige konstruktioner, der senere måtte udskiftes, ja, der måtte på visse punkter ligefrem ombygning til.

I januar 1934 foretog daværende driftsingeniør Poul Schou og jeg en rejse for at se finpapirmaskiner og maskinfabrikker for bygning af sådanne. Vi havde først indhentet tilbud fra maskinfabrikker i Tyskland, Belgien, Frankrig, England og Scotland, hvorefter vi besøgte dem og papirfabrikker, hvortil de havde leveret maskiner. Det var en meget interessant rejse, hvor vi så en mængde nye ting, og vi endte med at anbefale at købe papirmaskinen hos Thiry, Huy, Belgien og hollænderne hos Füllner, Tyskland. Det var så heldigt, at der kunne laves en byttehandel med Belgien, der skulle have oksekød fra os, så handelen med Thiry gik i orden, og de leverede en i såvel papirmæssig som maskinmæssig henseende udmærket maskine, der fuldt ud indfrie de stillede forventninger, nemlig at kunne fremstille papirkvaliteter, der fuldt ud stod på højde med de på p.m. 1 og p.m. 2 fremstillede. I maskinmæssig henseende har den også vist sig at være udmærket, så at den senere har kunnet udbygges til større produktion, nu ca. 7.500 ts. årligt.

D.F.P. har da også senere benyttet sig af Thiry til ombygning af Dalums p.m. 3 og Højbygaards p.m. 1.

Bygningen af den nye papirmaskine med hollændere medførte også bygning af ny vandturbine, en Kaplanturbine på 250 kw, nyt vandfilter, nyt celluloseblegeri og kalandersal med maskinbred Walmsleykalander og Hamblet Duplexklippemaskine.

Det var ved anskaffelsen af p.m. 3 først tanken at standse p.m. 1 og blive ved en produktion på 4.500 ts. årligt, men inden igangsætningen af p.m. 3 ved årsskiftet 1935-36 indså man, at ordretilgangen var så stor, at man stadig måtte holde p.m. 1 igang. For at få fuld beskæftigelse på alle 3 maskiner var det dog nødvendigt at overføre en del kvaliteter som omslagskarton og kulørte blanket- og royalposter fra Dalum til Silkeborg.

Da man efterhånden erkendte, at det blev nødvendigt at bibeholde p.m. 1 i drift fremover, besluttede man i 1938-39 at ombygge den med et nyt hollænderi: Füllner hollændere som til p.m. 3, og nyt vireparti samt større tørreparti og større maskinglitte og Schoellerfugtere som de 2 andre papirmaskiner, således at der kunne fabrikeres samme kvaliteter med samme udseende på alle 3 papirmaskiner, hvilket var en stor fordel for placering af ordrerne.

Efter udbruddet af den 2. verdenskrig og især efter besættelsen d. 9. april 1940 var der ingen mulighed for investeringer af betydning, og alle anstrengelser måtte koncentreres om at holde fabrikken igang med de råstoffer og hjælpestoffer, der var til rådighed.

Det største problem var at skaffe brændsel, som helt måtte baseres på tørv og brunkul, og at lære at brænde det på den mest økonomiske måde.

Det var meget store brændselsmængder, det drejede sig om, over 100 ts. brunkul pr. døgn, der skulle aflæsses fra jernbanevogne og transporteres til kedelhuset. Det var af meget stor, næsten uvurderlig betydning, at vi i begyndelsen af 30-erne havde erhvervet den grund, der ligger nord for åen med adgang til jernbanespor af Silkeborg kommune. Den tjente som kulplads under hele krigen og efter denne indtil 1968.

Det lykkedes under hele krigen at få tilstrækkelig cellulose, hvorimod det kneb meget med klude, harpiks og kaolin. Vi måtte her anvende erstatningsstoffer til strækning af den knappe tildeling af harpiks, og for engelsk kaolin anvendte vi bornholmsk kaolin og kridt.

For virer og filte måtte vi betale compensation i form af gl. metal og råuld. Især hvad sidstnævnte angik, havde vi til sidst så lidt, at det næsten kun kunne dække forbruget af pressefilte, så vi måtte køre med tørrefilte, der var fabrikeret af papirgarn.

Fabrikkens drift blev naturligvis ofte afbrudt af luftalarmer, men der fandt ingen krigshandlinger sted.

Vi havde tyske soldater i den gamle Drewsens villa og senere også barakker for depoter på den nuværende fodboldbane.

Der var naturligvis forskellige kontroverser med tyskerne, men ikke af alvorligere karakter, måske med undtagelse af een, hvor de ville have anbragt antiluftskyts på toppen af fabrikkens vandtårn. Dette blev dog forhindret ved udenrigsministeriets mellemkomst.

Der blev naturligvis såvel under som i de første år efter krigen opsamlet et stort behov for nyanskaffelser, men det varede længe, før turen kom til Silkeborg, idet der forestod større behov for nyanlæg på Dalum, Maglemølle og Kartonfabrikken.

Først i 1957 gik der hul på bylden for vort vedkommende, og vi fik så i de følgende år anlæg for animalsk efterlimning af seddelpapir, omklædnings- og baderum samt kantine, udvidelse af værkstedet, udvidelse af sortersal og papirlager, nyt laboratorium og nye kontorer for produktionschef, værkførere samt kontorpersonele.

I årene efter krigen steg produktionen fra ca. 6.000 ts. til nu ca. 13.000 ts., og dette nødvendiggjorde de omtalte udvidelser. Ligeledes fandt der forskellige ombygninger af papirmaskinerne sted, således af p.m. 3 i 1964-68-69 og af p.m. 1 i 1969.

Af efterbearbejdningsmaskiner anskaffedes en maskinbred Jagenberg duplexklipper til p.m. 3 i 1965, ligesom Walmsley-kalenderen ombyggedes i 1966.

Der er anskaffet nye Polar-overskæremaskiner og en Vacuumatic-risepakkemaskine.

Efter ophævelsen af valutacentralen og afskaffelsen af told på papir fra Eftalande måtte vi styrke vor konkurrenceevne ved at standardisere mange af vore papirkvaliteter og frem for alt de mange farvenuancer, vi

havde fået indført, især under valutacentralens eksistens, og det er efterhånden lykkedes at få papirgrossisterne til at købe kulørte papirkvaliteter i vore lagertfarver.

Indtil 1965 havde vi så godt som ingen eksport fra Silkeborg, men derefter lykkedes det at få en eksport i stand til Svenskt Papper AB, som efterhånden har arbejdet sig op til ca. 1.500 ts. årligt.

Ved siden af maskinpapiret har der siden århundredets begyndelse været fabrikeret håndgjort papir på Silkeborg Papirfabrik, idet denne fabrikation blev flyttet til Silkeborg, da Strandmøllen blev nedlagt. Fra 1910 fik Silkeborg Papirfabrik overdraget fabrikationen af seddelpapir til Danmarks Nationalbank, der tidligere havde fået seddelpapiret fra Tumba i Sverige.

Denne fabrikation fortsattes indtil 1963, i alt fald for 500 kr. sedlernes vedkommende, mens man for 5- og 10 kr. sedlernes vedkommende allerede under krigen i 1942 måtte gå over til at fremstille dem på maskine og senere fra 1958 også 50- og 100 kr. sedler. Der blev således kun 500 kr. sedler tilbage som håndgjort papir, og det ophørte i 1963, idet Danmarks Nationalbank da købte dette papir hos Portals i England som rundvirepapir.

Fabrikationen af håndgjort papir kræver megen arbejdskraft, hvilket, efterhånden som arbejdslønnen steg stærkt efter krigen, bevirkede, at også prisen på håndgjort papir steg meget betydeligt.

Der var på et vist tidspunkt i 1939 installeret 10 bølter for håndgjort seddelpapir, hvoraf der en kortere tid kørte 4 bølter i 2 skift, foruden 2 bølter i den nye bølge over vandfilteret. Da hver bølge krævede en arbejderstyrke på 3 mand, 2 drenge og 6 kvinder, ses det, at en meget stor del af arbejderstyrken, dengang normalt ca. 150, var beskæftiget ved fremstilling af håndgjort papir.

Da fremstilling af håndgjort papir, altså opretholdelsen af det gamle håndværk, stiller en finpapirfabrik i et vist relief, hæver dens renommé, bør den nok bevares på Silkeborg Papirfabrik, så længe den økonomiske belastning derved ikke bliver alt for stor.

Som følge af de stigende omkostninger ved fremstilling af håndgjort papir har der mange gange i årenes løb været spekuleret på at anskaffe en rundviremaskine til fremstilling af seddelpapir, men tanken har måttet opgives på grund af den store investering, der var forbundet hermed, i forhold til landets lille forbrug af seddelpapir, og vanskeligheden ved at konkurrere med Portals og andre seddelpapirfabrikker, der selv råder over værksteder til fremstilling af reliefvandmærkerne, der skal yder den store sikkerhed mod forfalskning af pengesedlerne.

Til fremstilling af seddelpapir, normalpapirer, dokumentpapir, obligationer og aktiebreve anvendes stadig linned og bomuld, der giver det stærkeste og i brugen mest holdbare papir. Disse råstoffer fik man tidligere i form af klude, der blev sorteret på fabrikken, skåret i stykker, kogt med kemikalier, vasket, halvtøjsmalet, bleget og vasket.

I årene efter den 1. verdenskrig blev kludene efterhånden stærkt inficerede med kunstsilke og cellulul, hvad der forringede dem i betydelig grad, og efter den anden verdenskrig blev forureningen med plasticlignende stoffer efterhånden så stor, at man måtte opgive anvendelsen af klude og skaffe sig råstofferne i form af käämlinge, der fremkommer ved kartningen af råbomuld og rålinned.

Til fremstilling af finpapir er træcellulose det vigtigste råstof. For 50 år siden fandtes af blegbar træcellulose kun sulfitcellulose af grantræ. Denne købtes for størstedelens vedkommende ubleget og blegedes på papirfabrikken, mens visse specialsorter købtes helbleget fra cellulosefabrikkerne.

Cellulosen svingede dengang meget i styrke, hvad der naturligvis gav sig udslag i svingende styrke i det deraf fremstillede papir, og derfor ofte gav anledning til reklamationer.

I løbet af 30-erne indførtes på cellulosefabrikkerne den såkaldte cirkulationskogning, der gav en meget mere stabil kvalitet med forøget styrke, og da D.F.P. også på dette tidspunkt oprettede Centrallaboratoriet,

hvor der foretoges løbende undersøgelser af de modtagne cellulosesendinger, fik vi efterhånden en meget stabil cellulose, således at papiret kunne fremstilles med ensartede styrkeegenskaber og reklamationer på dette område så godt som helt undgås.

Efter den 2. verdenskrig udbyggedes cellulosefabrikkerne meget stærkt, også med meget moderne blegier til fremstilling af en både stærk og højhvid masse, som slet ikke kunne opnås på papirfabrikernes relativt små og primitive blegier, og da der efterhånden så godt som udelukkende blev udbudt helbleget cellulose til salg, købtes kun denne vare.

Derved forsvandt en betydelig forureningskilde af vandløbet på papirfabrikken, hvad der naturligvis også var en stor fordel.

I midten af 30-erne kom et meget vigtigt tilskud til fremstilling af stærkt finpapir på markedet, nemlig helbleget sulfatcellulose af fyrretræ, der efterhånden efter indførelsen af klordioxydblegning kunne fremstilles med meget høj hvidhed, næsten som sulfitcellulose og betydelig stærkere. Den kunne erstatte klude i en række papirkvaliteter, hvor der ikke var noget særligt krav om kludeindhold.

Til mange kvaliteter skrive- og trykpapir er de tilgængelige sulfit- og sulfatcellulosekvaliteter af nåletræ for langfibrede og må derfor afkortes ved hollænder- eller refinermaling, hvilket koster kraft og dermed penge.

Det var derfor en stor hjælp for disse kvaliteter, at det efter den 2. verdenskrig lykkedes at fremstille en både ret stærk og højhvid masse af kortfibret løvtræ, hovedsagelig birk, både efter sulfit- og sulfatmetoden, hvoraf sidstnævnte nu er helt toneangivende.

En anden kortfibret masse, nemlig halmcellulose, kom på denne tid også til at spille en stor rolle for os.

Halmcellulose har været fremstillet på Silkeborg i slutningen af forrige århundrede, og det var jo den første cellulose, der kom frem til afløsning af klude,

noget før træcellulosen. Den havde været anvendt i specialkvaliteter, som tegnepapir og visse bankpostkvaliteter på Silkeborg, men kun i begrænset målestok, da prisen på den før 2. verdenskrig var højere end for træcellulose.

Der har gennem årene været tilløb til bygning af en halmcellulosefabrik i Danmark flere gange, men de strandede som følge af mangel på garanti for at få leveret den nødvendige mængde halm.

Under Koreakrigen i begyndelsen af 50-erne blev det igen aktuelt at starte en halmcellulosefabrik, vel i væsentlig grad fremskyndet af de meget høje priser på træcellulose, og denne gang lykkedes det at starte A/S Fredericia Cellulosefabrik, hvoraf D.F.P. ejer 50% af aktiekapitalen og Andelsselskabet Dansk Industri Halm, som skal sørge for tegning af den nødvendige halmmængde, de andre 50%.

Da fabrikken skulle projekteres, var der mulighed for at vælge mellem 3 forskellige fremstillingsmåder for halmcellulose, og der måtte derfor foretages en del rejser til England, Scotland, Italien, Frankrig og Holland for at blive orienteret om de forskellige metoders anvendelighed for os, ligesom vi måtte foranstalte prøvefabrikationer med de forskellige metoders produkter på Silkeborg.

Resultatet blev, at vi besluttede os for monosulfitmetoden, hvortil vi i væsentlig grad blev styrket efter en 15 min.'s samtale med den tekniske direktør Angeli for Cartiere Burgo i Turin.

Det lykkedes for Fredericia Cellulosefabrik at fremstille og stadig forbedre en helbleget halmcellulose, der udgør ca. 30% af Silkeborgs celluloseforbrug, og har dermed erstattet et lignende kvantum løvtræmasse, der skulle have været indført.

Den i tidens løb stærkt forøgede papirproduktion har også medført en stor udvidelse af kraftcentralen. I 1934 blev som allerede nævnt de 3 gamle vandturbiner erstattet med en 250 kw Kaplan turbine, og i 1935 anskaffedes en 1300 kw Atlas damp turbine med dampudtagning til tørring af papiret.

Endvidere kom der i 1935 en Burmeister & Wain kedel nr. 4 til 4,5 t damp/time ved kulfyring, og i 1936 en ligeledes Burmeister & Wain kedel nr. 5 til 6 ts. damp/time ved kulfyring.

Dette var tilsyneladende en stor forøgelse af kedelkapaciteten, men under krigen, hvor der fyredes med brunkul og tørv, viste den sig at være helt uundværlig, da dampproduktionen pr. kedel med disse brændselsstoffer faldt med 40-50%.

Disse kedler er efter krigen ombygget til oliefyring og samtidig stærkt forøger i dampproduktion.

I 1945 fik vi en 650 kw Atlas modtryksturbin. Alle de nævnte turbiner var forsynet med jævnstrømsgeneratører på 220 eller 440 volt.

I 1958 besluttede man at gå over til også at arbejde med vekselstrøm, og der etableredes en forbindelse med Midtkraft gennem Silkeborg bys fordelingsanlæg, og samtidig anskaffedes en Siemens ensretter på 1350 kw. Dette medførte, at den gamle 300 HK Atlas tvillingdampmaskine blev revet ned.

I 1965 anskaffedes yderligere en brugt 1000 kw Brown-Boveri modtryksturbin med vekselstrømsgenerator, og den 800 HK Atlas dampmaskine fjernedes. Ved at manipulere med alt dette kraftmaskineri har det været muligt i den tid på året, hvor byens kraftforbrug er størst: december-januar, at aftage mindst muligt udefra for at nedsætte betalingen af kw-max., da denne afgift kun skal betales af det beløb, hvormed vi forøger byens kw-max.

Konservatorskolen i København - 10-års jubilæum

Ebba Waaben^x

Danmark fik i 1973 en konservatorskole, oprettet som en selvstændig skole under Det kongelige danske Kunstakademi, på grundlag af en betænkning fra 1969 om organisation af konserveringsvirksomheden ved museer, arkiver og biblioteker, samt om oprettelse af en konservatorskole.

Konservatorskolen har i dag lokaler på Esplanaden i København, hvor der er auditorier, øvelseslokaler, laboratorier, bibliotek m.m. Den nuværende Rektor er tidligere chefkonservator i Rigsarkivet H.P. Pedersen. Der uddannes konservatorer i tre linier, kunstlinien, kulturhistorisk linie og grafisk restaureringslinie. Bortset fra en del fællesundervisning tager eleverne afgang inden for hver sin linie. Kunstliniens konservatorer uddannes til at restaurere malerier og skulpturer o.l. Kulturhistorisk linie beskæftiger sig med alle slags genstande af metal, keramik, glas, træ, etc. efterladt af tidligere kulturer eller slægtled og grafisk linie med bogbind, håndskrifter, segl, grafik og fotografisk materiale. Uddannelsen kan afbrydes på forskelligt niveau: efter 3 år kan man blive konserveringstekniker, men lægges 2 års studier til kan man tage eksamen som akademisk konservator. Hvert andet år optages der 20 studerende, fordelt på alle tre linier. Desuden optager skolen studerende fra de andre skandinaviske lande, da den er eneste af sin art i Norden; for øjeblikket har skolen 10 svenske, finske og islandske studerende. Der kræves studentereksamen eller højere forberedelseseksamen, men de fleste har desuden en kunstnerisk, håndværksmæssig eller teknisk uddannelse før optagelse på skolen.

Fra papirhistorisk synspunkt har skolen og dens undervisning interesse, da papirhistorien tidligt blev integreret i studieforløbet på grafisk restaureringslinie. Konservator ved Det kgl. Bibliotek Ove K. Nordstrand, der har været med i udvalget om konservatorskolens oprettelse, har undervist både i papirteknologi og papir-

^x arkivar i Rigsarkivet.

historie. Kirsten Olesen, forskningsbibliotekar ved Kunstindustrimuseet i København, har forelæst over "papirets vej fra Kina til Europa". Museets bibliotek har en emnegruppe om papir med registrering af bibliotekets litteratur om papir og af deres samling af papirprøver, fortrinsvis af orientalsk papir og af forsatsark til indbundne bøger (bl.a. marmorerede) fra 1600-tallet til moderne boghåndværk.

Kursus i arkivkundskab på Rigsarkivet og Landsarkivet for Sjælland førte ofte til papirundersøgelser af de arkivalier, der blev taget frem til demonstration af arkivernes samlinger.

Skolens første grafiske studerende, Birte Rottensteen og jeg, der underviste i arkivkundskab, fandt hurtigt sammen om at udarbejde et registreringsprogram for papir med vandmærker (se s. 2) og at foretage forskellige papirhistoriske studier, der siden er brugt til undervisning i papirhistorie på Konservatorskolen.

Papirhistoriske studier indgår derfor i afgangsopgaverne fra grafisk linie. Nævnes kan: Birte Rottenstens Frederik 1. tyske registrant, 1976, og Study on accelerated aging and the effect of some fungicides on three different types of paper, 1979. Anni Andreassen, Søren Ibsen og Marianne Lund Hansen, Konservering og restaurering af Øsel stifts registranter 1536-58, 1977. Inge-lise Nielsen, Teknologiuundersøgelse og konservering af breve mellem den danske og engelske regent fra før 1700-tallet. Barna Bengtsson, Konservering og restaurering af en originaltegning til en frise af Walter Crane "Peacock in the garden". René Larsen, Restaurering og konservering af Rosenborgs inventarium 1719. Eskild Beck, Undersøgelse samt konservering af 41 tegninger fra Anna Anchers samling, Skagen. Judith Hjartbro, Undersøgelse af kvaliteten af papir anvendt i statsadministrationen.

Opgaverne er fremstillet stencilerede i nogle eksemplarer. Interesserede kan henvende sig til Konservatorskolen om evt. tilladelse til at låne og benytte materialet.

I anledning af 10-års jubilæet åbnede Konservator-skolen i april en udstilling med titlen "Bevar for fremtiden" på Sophienholm i Lyngby-Tårnbæk kommune. Sophienholm er en af de største lystejendomme nord for København, bygget i 1700-tallet på en grund ned mod Bagsværd sø. Nu tilhører den kommunen og bruges til udstillinger, koncerter m.m.

Jubilæumsudstillingen (der varer til 28. august) er bygget op om de opgaver der stilles til konservatorer med kunst, kunsthåndværk, grafik, bøger, dokumenter som virkefelt og de metoder der benyttes og udvikles på skolen er vist med eksempler. I tilknytning til udstillingen er der trykt et katalog der i artikelform behandler en del af disse emner (Bevar for Fremtiden, 1983, 161 s.). Et hovedemne er luftforurening og dens effekt for bevaringen af vore kulturelle skatte. Trods mange bestræbelser og mange fremskridt f.eks. fjernvarme og dermed fjernelse af mange private skorstene, udflytning af industri fra bykerner er koncentrationen af svovldioxyd tæt over det indre København, netop hvor de vigtigste museer, arkiver og biblioteker ligger. Ved hjælp af moderne kemiske analyser kan skader bl.a. af dette påvises mere nøjagtig end før og metoder til konservering udvikles med baggrund i større viden. På udstillingen vises eksempler på behandling af nogle af de 100 protokoller som det danske arkivvæsen (ligesom også de andre skandinaviske lande) påtog sig at konservere for Archivio di Stato de Firenze efter oversvømmelseskatastrofen d. 4. nov. 1966, hvor arkivet først blev oversvømmet af mudret flod- og kloakvand og arkivalierne bagefter led lige så store skader ved at blive tørret uden kontrol. Det sidste var uundgåeligt, pga. de store mængder. Den viden om pergament-, bog- og papirkonservering som blev udviklet i Danmark som følge af den opgave, der blev betroet dansk konservering har været med til at støtte oprettelsen af skolen og den udvikling af konservatorvidenskaben, som stadig er i rivende udvikling.

Et ny emne som konservering af ældre skadede fotografier har sin plads både på udstillingen og i kataloget. Specielt er det fantastisk at se skadede negativer fra Knud Rasmussens 5. Thuleekspedition genopstå med detaljer som syntes forsvundet.

På udstillingen vises også plancher der illustrerer bølgepapirfremstillingen med eksempler fra dansk papirindustri. Kirsten Hauch, der tog konserveringstekniker-eksamen fra Konservatorskolen i 1980 ("Konservering af 82 lithografiske tryk af Daumier") og i dag er konservator på Thorvaldsens museum, skriver i kataloget om "Grafik - lidt om bevaring af kunst på papir". Hun giver deri vidnesbyrd om hvordan kendskab til papirets fremstilling spiller en rolle for udviklingen af metoder til at redde de skadede billeder.

VERKSAMHETSBERÄTTELSE FÖR TIDEN MELLAN MEDLEMSMÖTET I
BERGEN (1981) OCH KØBENHAVN (1983)

Föreningens medlemsmöte hölls 14 juni 1981 i Gamle Bergen Tracteursted, Bergen. Till styrelse för föreningen valdes Jan Olof Rudén (ordf.), Kurt K Karlsson (vice ordf.), Ola Bertelsen (sekr.), Johan Schotte (skattmästare), Erik Witting, Ebba Waaben (ledamöter, funktioner enligt konstituerande styrelsesammanträde samma dag). Vid medlemsmötet utsågs Harry Ericson och Erik Witting till hedersmedlemmar.

Styrelsens protokollförda sammanträden hölls 14.6.1981, 11.12.1982 samt 17.6.1983.

Revisorer har varit Gunilla Dahlberg och Ulla Ehrensvärd med Karl Johan Enderlein som suppleant.

Medlemsantalet har åter sjunkit och utgjorde vid årsskiftet 1982 68, därav 19 institutioner.

Föreningens 7:e -pappershistoriska konferens ägde rum i Bergen 13-16.6 1981. Ett dussintal medlemmar plus flera familjemedlemmar och Norge-vänner mötte upp, så småningom även IPH:s nye ordförande Richard L Hills, Manchester. Konferensen hade förberetts av Ola Bertelsen med en naturvetenskaplig och samhällelig inriktning. Förutom de föredrag som hölls och delvis publicerats i NPH-Nytt 1981:3/4 hölls en paneldiskussion (13.6) om "Hvordan skal vi best sikre våre forfedres dokumenter" samt besöktes (16.6) Alvøens papirfabrik, som just nedlagts.

Deltagarna fick dessutom tillfälle att (15.6) besöka institutionerna på Årstadvollen: universitetsbiblioteket, anatomisk institutt, Statsarkivet samt dess Konserveringsbygge.

Under perioden har NPH-Nytt utkommit med årg. 9 (1981), h. 2, 3/4, årg. 10 (1982), h. 1/2, 3-4 under redaktion av Erik Witting, Mariestad. Årg. 11 (1983), h. 1-2 har utkommit under redaktion av Ebba Waaben, København.

H. 1982:1/2 utgörs av en katalog upprättad 1981 av Richard Lucas över svenska Riksarkivets pappershistoriska samling. I h. 1983:2 ingår Supplement till Nordisk pappershistorisk bibliografi 1981-83.

Föreningens ekonomi har stärkts genom donationer av Konung Gustaf VI Adolfs fond för svensk kultur samt från Stiftelsen Lars Hjertas minne.

Stockholm i april 1983

Styrelsen

Redovisning av NPH:s räkenskaper för verksamhetsåret 1982

Ingående saldo 1/1 1982 9182.91

Inkomster

- Medlemsavgifter	4350.00
- Räntor	878.20
- Renskrift åt Riksarkivet	700.00
	<u>5928.20</u>

Utgifter

- Porto	322.85
- Tryckning, redigering och utsändning av NPH-nytt 3-4/1981 och 1-2+3/1982	3020.20
- Tryckning av PG-blanketter	170.10
- Styrelsemöte dec 1982	1596.70
	<u>5109.85</u>

Periodens överskott 818.35

Utgående saldo 31/12 1982 10001.26

JOHAN SCHOTTE

/kassör/

Medlemsantalet uppgick vid årsskiftet till

Enskilda	48
Föreningar och institutioner	20
Summa	<u>68</u>

Efter granskning av räkenskaperna för Föreningen Nordiska Pappershistoriker för 1982 har jag kunnat konstatera att dessa förts med största noggrannhet och inte ger anledning till erinring på någon punkt, vilket härmed intygas.

Göteborg 1983-04-03

NORDISK PAPPERSHISTORISK BIBLIOGRAFI

Supplement 3: 1981-1983

Med bidrag från Centrallaboratorium AB (Finland),
Gunnar Christie Wasberg (Norge) sammanställd av
Jan Olof Rudén (Sverige)

Samma urvalsprinciper som ligger till grund för Nordisk pappershistorisk bibliografi t o m 1976 (= NPH-Nytt 5 (1977):3) samt Supplement 1 (1977-79) och 2 (1979-81) och samma klassifikationssystem har använts i detta supplement, som dels omfattar arbeten publicerade 1981-83 dels täcker luckor i tidigare bibliografier.

För tidskriftsartiklar och liknande används följande modell:

volym/årgång	år häfte	sidor
23	(1930):5,	5-10

I. SYSTEMATISK AVDELNING. Översikt

sid

- 0. Allmänt och blandat
- 1. Bibliografi
- 2. Periodica
- 3. Allmän pappershistoria
- 4.1 Danmarks pappershistoria
- 4.2 Finlands pappershistoria
- 4.21 Finland. Enskilda pappersbruk
- 4.31 Norge. Enskilda pappersbruk
- 4.41 Sverige. Enskilda pappersbruk
- 5. Biografi
- 6. Pappershistorisk forskning
- 6.12 Datering med hjälp av vattenmärken
- 6.13 Metoder för avbildning av vattenmärken
- 6.14 Särskilda vattenmärken. Motivval
- 6.3 Pappershistoriska samlingar
- 6.4 Pappershistoriska sammanlutningar
- 6.41 Föreningen Nordiska pappershistoriker
- 7. Tillverkningsprocessens historia (Teknologi)
- 7.01 Råmaterial
- 7.02 Produktionsmedlen
- 7.03 Arbetskraften
- 7.04 Forskning och utveckling
- 7.21 Industrihistoria
- 7.3 Den färdiga produkten och dess egenskaper
- 8. Papper som handelsvara
- 9. Papper och avnämarna
- 9.2 Bokhantverk. Konservering. Restaurering

II. ALFABETISK AVDELNING

0. ALLMÄNT OCH BLANDAT

LOEBER, Edo G., /Kåseri/. (NPH-Nytt 10 (1982):3, 108)

1. BIBLIOGRAFI

Nordisk pappershistorisk bibliografi. Supplement 2, 1979-1981... smst av Jan Olof Rudén. (NPH-Nytt 9 (1981):2, 32-42)

2. PERIODICA

LOEBER, Edo G., Ende einer guten Fachzeitschrift /Papierwereld/. (NPH-Nytt 10 (1982):3, 109)

NPH-Nytt. Medlemsblad för Föreningen Nordiska pappershistoriker. 11 (1983)-
Red. Ebba Waaben. Virum

RUDÉN, Jan Olof, Ebba Waaben ny redaktör för NPH-Nytt från 1983. (NPH-Nytt 10 (1982):4, 127)

WAABEN, Ebba, Forord. (NPH-Nytt 11 (1983):1, 2-3)

3. ALLMÄN PAPPERSHISTORIA

AALTO, T, Kuin silloin ennen/Som förr i tiden. 1. Pappersinsamling genom tiderna/
(Paperinkeräysuutiset (1981):1, 14-15)

-- 2. Paperi saapuu Eurooppaan/Pappret kommer till Europa/. (Paperinkeräysuutiset (1982):1, 14-15)

-- 3. Paperi saapuu Suomen/Pappret kommer till Finland/. (Paperinkeräysuutiset (1982):2, 14)

-- /4. Lumpinsamling/ (Paperinkeräysuutiset (1982):3, 14-15)

HILLS, Richard, Introduction of wove paper in England. Resumé og oversettelse ved Oscar Garstein. (NPH-Nytt 9 (1981):3/4, 54-56)

SVENSSON, Inez, Papper. (Form (1981):8, 27-33)

WAHLSTRÖM, Sture, Papper har vi tillverkat i snart 2000 år - men getingarna var först
(Status (1981): 6, 10-12)

4.1 DANMARKS PAPPERSHISTORIA

CHRISTIANSEN, Karsten, Erik Lange, Tyge Brahe, Vedel. Om et hidtil ikke beskrevet dansk vandmærke fra 1500-tallets slutning. (NPH-Nytt 11 (1983):1, 17-23)

4.2 FINLANDS PAPPERSHISTORIA

AALTO, T., Kuin sillion ennen. 3. Paperi saapuu Suomeen/Som förr i tiden. 3. Pappret kommer till Finland/ (Paperinkeräysuutiset (1982):2, 14)

KARLSSON, Kurt K, Finlands handpappersbruk : vattenmärken, ägare och anställda. Helsingfors 1981. 309 s., Ill, vm.

- Företalet avtryckt i NPH-Nytt 10 (1982):3, 99-102

- Recension av J O Rudén i NPH-Nytt 10 (1982):4, 112-114

KARLSSON, Kurt K, Om vattenmärken i handgjort papper i Finland. (I: Konservering och restaurering av papper och grafik. Kompendium från ...)

Helsingfors 5-16.5 1980, 39-64)

KARLSSON, Kurt K., Papperskvaliteterna i Finlands mantalslängder under åren 1809-1860. (NPH-Nytt 10 (1982):4, 115-124)

SANDERMANN, W., Jacob Christian Schäffer ja hänen arvonsa paperinhistoriassa/J C S och hans betydelse inom papprets historia/. (Paperi ja Puu/Papper och trä 63 (1981):12, 812-814)

4.21 FINLAND. ENSKILDA PAPPERSBRUK

Tampella

125 Jahre Tampella. (Österr. Papier 18 (1981):10, 19)

4.31 NORGE. ENSKILDA PAPPERSBRUK

Alvöen

Alvöen klarte omstillingen. "Alvöen 1797 a/s" skal före 200 års papirtradisjon videre. (Økonomisk rapport 1982:2, 34-36)

WIIG, Jan, Fotoreportasje fra Alvöens Papirfabrik a/s. (Volund (1982), 72-74)

4.41 SVERIGE. ENSKILDA PAPPERSBRUK

Frövifors

Stort intresse för industrihistoria : bevara Frövifors pappersbruk. (Svensk papperstidn. 86 (1983):1, 33)

Klippan

ATTELID, Tore, Då pappersmaskinen kom till Sverige. (Status (1982):4, 4-5, 22)

Sveriges äldsta pappersmaskin i pension. (SCPF Information (1982):1, 4)

Lessebo

WITTING, Erik, Risomslag en en gång. (NPH-Nytt 10 (1982):4, 128)

/Om risomslag från Lessebo utfört av kopparstickaren Carl-Gustaf Lundgren på 1800-talet/

Långasjönäs

Pappersbruksarbetareliv : från torpare till villaägare - från hantverkare till maskinoperatör. Sammast och red av Torsten Gille och Lars-Ole Hansen. Kisa 1981. (6), 150, (4) s. Ill

5. BIOGRAFI

Althin, Torsten

WITTING, Erik, Torsten Althin, 1897-1982. (NPH-Nytt 10 (1982):3, 1)

Ericson, Harry, Karlsson, Kurt K., & Loeber, Edo G.

Tre jubilarer still going strong. (NPH-Nytt 10 (1982):4, 126)

Liljedahl, Gösta

RUDEN, Jan Olof, Riksarkivets pappershistoriska samling : om samlingens tillkomst och Gösta Liljedahls insatser som pappershistoriker. (NPH-Nytt 10 (1982): 1/2, 1-4)

- Loeber, Edo G.
 KÄLIN, Hans B., Edo G Loeber 80 Jahre alt. (IPH-Information (1982):3/4, 85)
- Schäffer, Jacob Christian
 SANDERMANN, W., Jacob Christian Schäffer ja hänen arvonsa paperinhistoriassa/J C S och hans betydelse inom papprets historia/. (Paperi ja Puu/Papper och trä (1981):12, 812-814)
- Waaben, Ebba
 RUDÉN, Ebba Waaben ny redaktör för NPH-Nytt från 1983. (NPH-Nytt 10 (1982):4, 127)
- Witting, Erik
 RUDÉN, Jan Olof, Det första bidraget ur Gösta Liljedahls fond till Erik Witting. (NPH-Nytt 10 (1982):4, 127)

6. PAPPERSHISTORISK FORSKNING

- FLOOD, Per R., Elektronmikroskopi og papirforskning. (NPH-Nytt 9 (1981):3/4, 47-53). Ill.
- WASBERG, Gunnar Christie, Viktige forskningsresultater publisert /i IPH Yearbook vol. 1, 1980/. (NPH-Nytt 10 (1982):3, 107)

6.12 DATERING MED HJÄLP AV VATTENMÄRKEN

- WASBERG, Gunnar Christie, Stavem på 1600-tallet : dateringen av et kart. (I: Stavem Fort. Citadell-öya. Larvik 1981, 3-7) (= Skrifter utg av Venner av Gamle Stavem. 2)

6.13 METODER FÖR AVBILDNING AV VATTENMÄRKEN

- LAURSEN, Per, Vandmaerkesundersøgelser med Beta-grafi. (NPH-Nytt 11 (1983):1, 4-11 b). Ill.
- RUDÉN, Jan Olof, Arkivvänlig lampa för genomlysning av papper (Vattenmärkesläsare). (NPH-Nytt 9 (1981):1, 1). Ill.
- RUDÉN, Jan Olof, En praktischer Wasserzeichenleser. (IPH-Information (1982):3/4, 94).
- WASBERG, Gunnar Christie, Elektroradiografisk undersøkelse av berømt skrift. (NPH-Nytt 10 (1982):3, 106)
 - Även i Norsk slekthistorisk tidsskrift 28 (1982), 434
 /Referat av Eva Ziesche & Dierk Schnitger: Elektronradiographische Untersuchungen der Wasserzeichen des Mainzer Catholica von 1460/

6.14 SÄRSKILDA VATTENMÄRKEN. MOTIVVAL

- FISKAA, Haakon M., Papir og vannmerker i norske lovhåndskrifter fra 1500-årene. 1-2. (NPH-Nytt 9 (1981):1, 2-15; 2, 18-31). Vm
- LAURSEN, Per, Vandmaerker i Danmarks aeldste trykte bog 1482. (NPH-Nytt 11 (1983):1, 12-16). Vm
- WAUGH, D.C., Referat av S A Klepikov: Watermarks in the paper of the Honig firm, 1665-1869. (NPH-Nytt 10 (1982):3, 110)

6.3 PAPPERSHISTORISKA SAMLINGAR

- LUCAS, Richard, Riksarkivets pappershistoriska samling. /Katalog./ 97 s. /Duplic./ 1982. (= NPH-Nytt 10 (1982):1/2)
- RUDEN, Jan Olof, Pappershistorisk enkät. (NPH-Nytt 10 (1982):3, 103-104)
- RUDEN, Jan Olof, Riksarkivets pappershistoriska samling : om samlingens tillkomst och Gösta Liljedahls insatser som pappershistoriker. (NPH-Nytt 10 (1982):1/2, 1-4)

6.4 PAPPERSHISTORISKA SAMMANSLUTNINGAR

- KARLSSON, Kurt K., Från IPH. (NPH-Nytt 9 (1981):3/4, 58)
- KARLSSON, Kurt K., IPH-82 /kongressrapport från Boston/. (NPH-Nytt 10 (1982):4, 129-130)
- RUDEN, Jan Olof, Det första bidraget ur Gösta Liljedahls fond till Erik Witting. (NPH-Nytt 10 (1982):4, 127)
- Stipendier för pappershistorisk forskning. (NPH-Nytt 10 (1982):3, 105)

6.41 FÖRENINGEN NORDISKA PAPPERSHISTORIKER

- NPH-7. Papirhistorisk konferanse i Bergen 1981. Program. (NPH-Nytt 9 (1981):2, 16-18)
- RUDEN, Jan Olof, Sverige /Nationell rapport 1981/. (NPH-Nytt 9 (1981):3/4, 57)
- RUDEN, Jan Olof, 7. Tagung des Vereins Nordischer Papierhistoriker, NPH, in Bergen, Norwegen am 13.-16. Juni 1981. (IPH-Information 1981:4, 123-125)
- WAABEN, Ebba, Nordiske papirhistorikerers 8. nordiske møde i København 16.-19. Juni 1983. (NPH-Nytt 11 (1983):1, 24-25)

7. TILLVERKNINGSPROCESSENS HISTORIA (TEKNOLOGI)

7.01 RÅMATERIAL

- AALTO, T., Kuin silloin ennen/Som förr i tiden. 4. Lumpinsamling/. (Paperinkeräysuutiset (1982):3, 14-15)
- ENGELBREKTSON, R., Hur ankartrossen från Wasa hamnade i en grafikportfölj. (Papper med tryck (1981):1, 26-27)
- HONGSLO, Arnulf, Arkivpapper - textilfibrer eller träcellulosa. (NPH-Nytt 9 (1981):3/4, 59-62)

7.02 PRODUKTIONSMEDEL

- ATTELID, Tore, Då pappersmaskinen kom till Sverige. (Status (1982):4, 4-5, 22)
- LOEBER, Edo G., Paper mould and mouldmaker, Amsterdam 1982. Recension av Kurt K Karlsson i NPH-Nytt 10 (1982):4, 125
- Sveriges äldsta pappersmaskin i pension /vid Klippan/. (SCPF Information 1982:1, 4)

7.03 ARBETSKRAFTEN

Pappersbruksarbetareliv /i Långasjönäs/ : från torpare till villaägare - från hantverkare till maskinoperatör. Samst och red av Torsten Gille och Lars-Ole Hansen. Kisa 1981. (6), 150, (4) s. Ill.

7.04 FORSKNING OCH UTVECKLING

HILLS, Richard, Introduction of wove paper in England. Resumé og oversettelse ved Oskar Garstein. (NPH-Nytt 9 (1981):3/4, 54-56)

MICHELSÉN, K-E., Suomen selluteollisuuden synty 100 vuotta sitten/Industrin för kemisk massa i Finland föddes för 100 år sedan/. (Papperi ja Puu/Papper och trä 64 (1982):11, 649-652)

7.21 INDUSTRIHISTORIA

DURSSE, A., Once upon a morning in Verla. (Kymi Kymmene 7 (1982):1, 26-33)

EHANTO, L., Verlan tehdasmuseo/Verlas fabriksmuseum/. (Sähköisku (1982):3, 42-45)

Stort intresse för industrihistoria : bevara Frövifors pappersbruk. (Svensk papperstidn. 86 (1983):1, 33)

Verlan pyhäät kirvet/Verlas heliga älgar/. (UutisKymi 42 (1982):10, 3)

Voikkaan vanhimmat paperikoneet siirtyvät historiaan/Voikkas äldsta pappersmaskiner blir historia/. (UutisKymi 41 (1981):16, 5)

7.3 DEN FÄRDIGA PRODUKTEN OCH DESS EGENSKAPER

HONGSLO, Arnulf, Arkivpapper - textilfibrer eller träcellulosa? (NPH-Nytt 9 (1981):3/4, 59-62)

KARLSSON, Kurt K., Bör ett land ha egen produktion av dokument- och säkerhetspapper? (NPH-Nytt 9 (1981):3/4, 44-46)

8. PAPPER SOM HANDELSVARA

KARLSSON, Kurt K., Karta-Sigillata-Kontoret i Finland. Zusammenfassung av Edo G Loeber i IPH-Information (1982):3/4, 111 av artikel i NPH-Nytt 1978.

9. PAPPER OCH AVNÄMARNAS

Göteborgsutställning : "pappersåldern" dokumenterad. (Papper med tryck 8 (1982):1, 22)

MOGESTAD, U., Papper, papper, papper.../Utställning på Röhsska konstslöjdmuseet/. (Svensk papperstidn. 85 (1982):7, 22-24)

9.2 BOKHANTVERK. KONSERVERING. RESTAURERING

ANDERSSON, B., Hon räddar unika kartor. Ett helt kulturarv vittar sönder./Om Elisabeth Penn/. (Ny tek/Tek. tidskr (1981):41, 52)

Konservering och restaurering av papper och grafik.Kompendium från vidareutbildningskursen i Helsingfors 5-16.5 1980. Hfors

LOEBER, Edo G., Referat av Dauerhaftigkeit von Papier. (NPH-Nytt 10 (1982):3, 109)

LYDÉN, B, & N-B MATTSSON, Gamla papper blir som nya. (Papper med tryck (1981):1, 24-25)

II. ALFABETISK AVDELNING

Titlarna i forkortad form förtecknas alfanumeriskt. Bestämd och obestämd artikel räknas ej vid filering. Hänvisning sker till den systematiska avdelning som har lägst nummer.

Aalto, T., Kuin silloin ennen. 1-4	3
Alvöen klarte omstillingen	4.31
Andersson, B., Hon räddar unika kartor	9.2
Attelid, Tore, Då pappersmaskinen kom till Sverige	4.41
Christiansen, Karsten, Erik Lange, Tyge Brahe, Vedel	4.1
Dursse, A., Once upon a morning in Verla	7.21
Ehanto, L., Verlan tehdasmuseo	7.21
Engelbretson, R., Hur ankartrossen från Wasa hamnade i en grafikportfölj	7.01
Fiskaa, Haakon M., Papir og vanmerker i norske lovhåndskrifter. 1-2	6.14
Flood, Per R., Elektronmikroskopi og papirforskning	6
Göteborgsutställning "Pappersåldern" dokumenterad	9
Harry Ericson, Kurt K Karlsson & Edo G Loeber	5
Hills, Richard, Introduction of wove paper in England	3
Hongslo, Arnulf, Arkivpapper - textilfibrer eller träcellulosa?	7.01

Karlsson, Kurt K., Bör ett land ha egen produktion av dokument- och säkerhetspapper?	7.3
-- Finlands handpappersbruk	4.2
-- Från IPH	6.4
-- IPH-82	6.4
-- Karta-Sigillata-Kontoret i Finland	8
-- Om vattenmärken i handgjort papper i Finland	4.2
-- Papperskvaliteterna i Finlands mantalslängder	4.2
Konservering och restarnering av papper och grafik	9.2
Kälin, Hans B., Edo G Loeber 80 Jahre alt	5
Laursen, Per, Vandmaerker i Danmarks aeldste trykte bog 1482	6.14
-- Vand maerkesundersogelser med Beta-grafi	6.13
Loeber, Edo G, Ende einer guten Fachzeitschrift	2
-- /Kåseri/	0
-- Paper mould and mouldmaker	7.02
-- Referat av Dauerhaftigkeit von Papier	9.2
Lucas, Richard, Riksarkivets pappershistoriska samling. Katalog	6.3
Lydén, B & N-B Mattsson, Gamla papper blir som nya	9.2
Michelsen, K-E, Suomen selluteollisuuden synty 100 vuotta sitten	7.04
Mogestad, U., Papper, papper, papper /Göteborgsutställningen/	9
Nordisk pappershistorisk bibliografi. Supplement	1
NPH-Nytt	2
NPH-7. Pappershistorisk konferanse i Bergen. Program	6.41
Pappersbruksarbetareliv /i Långasjönäs/	4.41
Rudén, Jan Olof, Arkivvänlig lampa för genomlysning av papper	6.13
-- Ebba Waaben ny redaktör för NPH-Nytt	2
-- Det första bidraget ur Gösta Liljedahls fond till E Witting	5
-- Pappershistorisk enkät	6.3
-- Ein praktischer Wasserzeichenleser	6.13
-- Riksarkivets pappershistoriska samling	5
-- Sverige /Nationell rapport 1981/	6.41
-- 7. Tagung des Vereins Nordischer Papierhistoriker	6.41
Sandermann, W., Jacob Christian Schäffer ja hänen arvonsa paperin-historiassa	4.2
Stipendier för pappershistorisk forskning	6.4
Stortintresse för industrihistoria : bevara Frövifors	4.41
Svensson, Inez, Papper	3

Sveriges äldsta pappersmaskin i pension	4.41
Waaben, Ebba, Forord /till NPH-Nytt årg 1983/ -- Nordiske papirhistorikerens 8. nordiske møde i København 1983	2 6.41
Wahlström, Sture, Papper har vi tillverkat i snart 2000 år - men getingarna var först	3
Wasberg, Gunnar Christie, Elektroradiografisk undersøkelse av be- rømt skrift	6.13
-- Stavem på 1600-tallet. Dateringen av et kart	6.12
-- Viktige forskningsresultater publisert	6
Waugh, D C, Referat av Klepikov: Watermarks of the Honig firm	6.14
Verlan pyhät hirvet	7.21
Wiig, Jan, Fotoreportasje fr Alvöens Papirfabrikk	4.31
Witting, Erik, Risomslag än en gång	4.41
-- Torsten Althin 1897-1982	5
Voikkaan vanhimmat paperikoneet siiryvät historiaan	7.21
125 Jahre Tampella	4.21